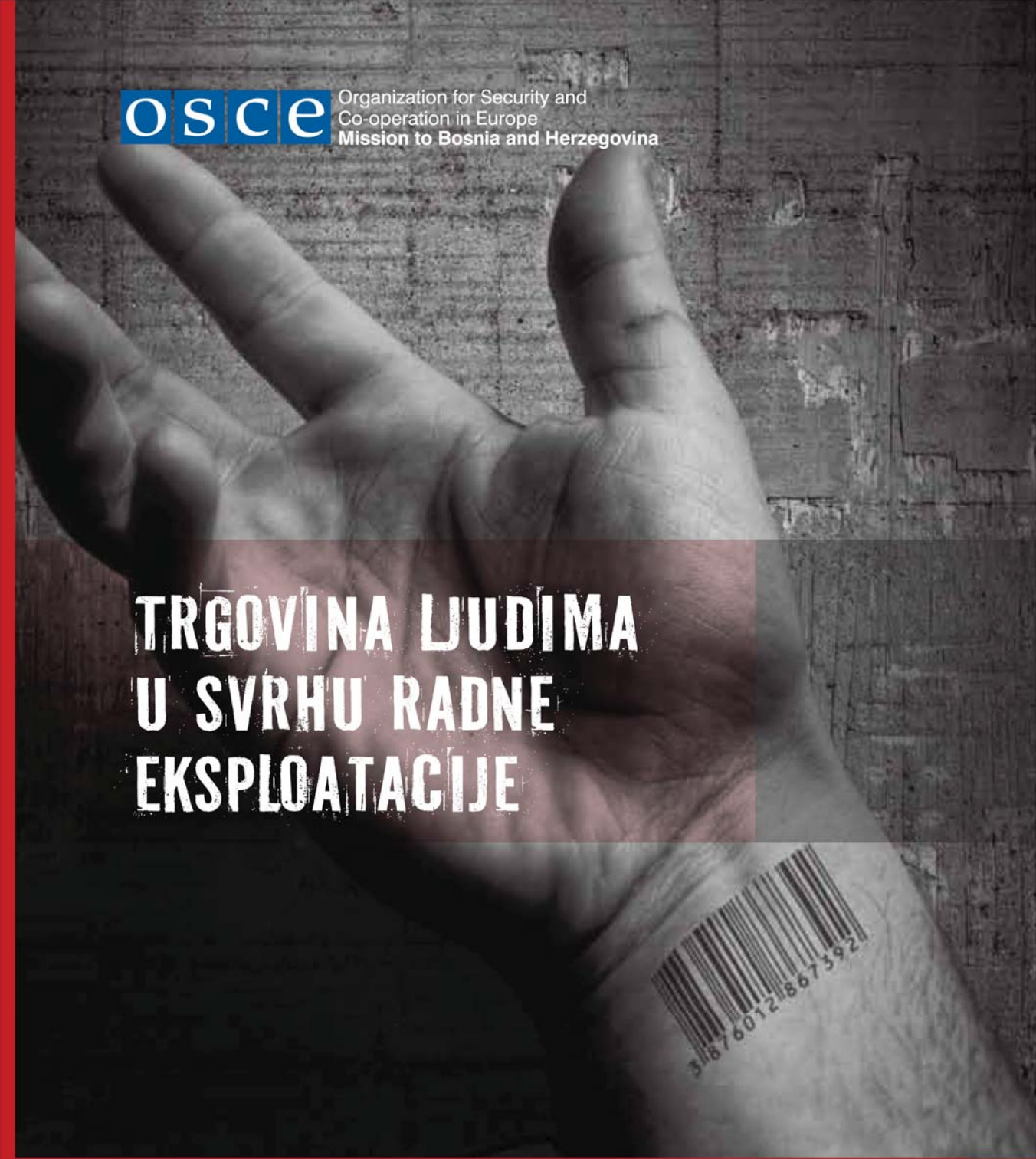

The OSCE logo consists of the letters 'OSCE' in a white, sans-serif font, each letter contained within a blue square. The squares are arranged horizontally and slightly overlap.

Organization for Security and
Co-operation in Europe
Mission to Bosnia and Herzegovina

A black and white photograph of a human hand, palm facing up, against a dark, textured background. On the back of the hand, there is a tattoo of a barcode. The numbers '3167601218673921' are visible below the barcode lines.

TRGOVINA LJUDIMA U SVRHU RADNE EKSPLOATACIJE

Referentni materijal s osvrtom
na Bosnu i Hercegovinu

Juli 2011. godine

Ovu publikaciju pripremila je Lejla Kablar-Sarajlić, mr. sc., za projekt pod nazivom: "Jačanje odgovora domaćih institucija na trgovinu ljudima u svrhu eksploatacije radne snage u Bosni i Hercegovini". Projekt je proveden uz snažnu podršku Stalne delegacije Finske pri Organizaciji za sigurnost i suradnju u Evropi (OSCE).

Materijali, sadržani u ovoj publikaciji, mogu poslužiti samo u svrhu općih informacija, bez bilo kakvih garancija, uključujući i one koji se odnose na bilo koju posebnu svrhu. OSCE ne garantira tačnost ili potpunost informacija u ovoj publikaciji. Stavovi, nalazi, tumačenja i zaključci, izneseni u publikaciji, stavovi su autora, i ne moraju nužno odražavati zvanični stav OSCE-a ili država članica. U mjeri u kojoj je to u skladu sa zakonom, OSCE ne prihvata nikakvu odgovornost u vezi sa bilo kakvim gubitkom, štetom, potraživanjima ili troškovima koji su naneseni ili koji su nastali kao posljedica, ili u vezi sa korištenjem informacija sadržanih u ovoj publikaciji.

Objavila Misija OSCE-a u Bosni i Hercegovini
Fra Anđela Zvizdovića 1
71000 Sarajevo
Bosna i Hercegovina
www.oscebih.org

ISBN: 978-92-9234-016-2

© OSCE 2011

Sva prava zadržava Misija OSCE-a. Sadržaji iz ove publikacije mogu se slobodno koristiti i reproducirati u obrazovne i druge nekomercijalne svrhe, pod uvjetom da svaki takav primjerak navodi OSCE kao izvor.

Sadržaj

Sažetak	9
I Uvod	11
II. Trgovina ljudima u svrhu radne eksploatacije: međunarodni standardi	13
1. Kratki pregled pravnog okvira	13
1.1. Konvencija Ujedinjenih naroda protiv transnacionalnog organiziranog kriminala i njeni protokoli	13
1.2. Konvencija Vijeća Evrope.....	14
1.3. Organizacija za sigurnost i suradnju u Evropi – obaveze i Akcioni plan za borbu protiv trgovine ljudima	15
1.4. Evropska unija: okvir borbe protiv trgovine ljudima	16
2. Prisilni rad: pojam i definicija	17
2.1. Radnici migranti	20
2.2. Oblici prisilnog rada	22
2.2.1. Dužnički rad.....	22
2.2.2. Prisilni rad i dužnički rad među radnicima migrantima	23
2.2.3. Prisilno služenje u domaćinstvu	23
2.2.4. Prisilni rad djece.....	24
3. Međunarodna organizacija rada – pokazatelji trgovine ljudima	24
III. Bosna i Hercegovina: Okvir za borbu protiv trgovine ljudima	27
1. Mehaniizam koordinacije: državni koordinator za borbu protiv trgovine ljudima i ilegalne imigracije u Bosni i Hercegovini	27
2. Državni akcioni i operativni planovi	28
3. Zakonodavni okvir u Bosni i Hercegovini	29
3.1. Krivično zakonodavstvo u Bosni i Hercegovini	30
3.1.1. Krivična djela koja se odnose na trgovinu ljudima	30
3.1.2. Krivična djela koja proizilaze iz povrede radnog odnosa	31

3.1.3. Imovinskopravni zahtjev	32
3.2. Zaštita radnika i zabrana prisilnog rada	34
3.2.1. Pravni okvir – zakoni o radu	34
3.2.2. Institucionalni okvir: inspekcije rada.....	34
3.3. Imigracija - institucionalni i pravni okvir	36
3.3.1. Institucionalni okvir.....	36
3.3.2. Pravni okvir.....	37
3.3.3. Zapošljavanje stranaca	38
4. Državni referalni mehanizam	39
4.1. Pravilnik o zaštiti stranih žrtava trgovine ljudima.....	39
4.2. Pravila o zaštiti žrtava i svjedoka žrtava trgovine ljudima državljana Bosne i Hercegovine	40
IV. Primjeri trgovine ljudima u svrhu radne eksploatacije u Bosni i Hercegovini	42
Primjer 1: Trgovina u svrhu eksploatacije radne snage	43
Primjer 2: Eksploatacija radne snage migranata	44
Primjer 3: Radna eksploatacija – prosjačenje djece	45
Primjer 4: Radna eksploatacija – odrasli radnici u inozemstvu	46
Primjer 5: Općinski sud u Sarajevu – eksploatacija radne snage i seksualno iskorištavanje.....	48
Primjer 6: Eksploatacija jednog državljanina Bosne i Hercegovine u Hrvatskoj	49
V. Zaključci	51
Aneks 1: Međunarodna organizacija rada: pokazatelji MOR: Pokazatelji trgovine odraslim osobama u svrhu eksploatacije radne snage.....	54

Sažetak

Sveukupni cilj ovog referentnog materijala, koji je urađen uz podršku Organizacije za sigurnost i suradnju u Evropi (OSCE) – Misije u Bosni i Hercegovini¹, jeste da posluži kao sredstvo ne samo za podizanje nivoa svijesti o trgovini ljudima u svrhu eksploatacije radne snage, nego i da poveća razumijevanje ovog problema od strane relevantnih organa vlasti uopće. Nadamo se da će ovaj materijal biti polazište za daljnja naučna istraživanja i praćenje ovog fenomena u BiH i da će poslužiti kao podložak za nacrt sljedećeg Državnog akcionog plana za borbu protiv trgovine ljudima za 2012. godinu. Potreba za ovakvim materijalom ukazala se zbog sve većeg broja žrtava eksploatacije radne snage, pojave koju je također prepoznao i državni koordinator za borbu protiv trgovine ljudima.² Kako bi se dao okvir za rješavanje problema trgovine ljudima, u publikaciji se prvo daje pregled relevantnih međunarodnih standarda koji se odnose na trgovinu ljudima, prisilni rad i ropstvo. U publikaciji se detaljno razrađuju standardi, sadržani u relevantnim dokumentima Organizacije za sigurnost i suradnju u Evropi (OSCE), Ujedinjenih naroda (UN), Vijeća Evrope (CoE), Evropske unije (EU) i Međunarodne organizacije rada (MOR). Trgovina ljudima, u svrhu eksploatacije radne snage, može imati različite oblike i usmjerena je na žrtve, koje imaju znatno drugačiji profil od onog koji imaju žrtve trgovine ljudima u svrhu seksualnog iskorištavanja. Materijal se usredsređuje na posebne karakteristike eksploatacije radne snage, naglašavajući potrebu za uočavanjem faktora izloženosti riziku potencijalnih žrtava i olakšavanjem njihove identifikacije.

---

1 U sklopu projekta pod nazivom: *“Jačanje odgovora domaćih institucija na trgovinu ljudima u svrhu eksploatacije radne snage u Bosni i Hercegovini,”* uz snažnu podršku Stalne delegacije Finske pri OSCE-u;

2 Državni akcioni plan za borbu protiv trgovine ljudima: www.msb.gov.ba/anti_trafficking/dokumenti/planovi/?id=3878;

Materijal se prvenstveno bavi pitanjem trgovine u svrhu eksploatacije radne snage na način na koji se ona odnosi na Bosnu i Hercegovinu (BiH). U ovom kontekstu, najizraženiji problem predstavlja prosjačenje, koje se najčešće susreće u romskim zajednicama; u materijalu se ova pojava prepoznaje kao posljedica kompleksnijih ekonomskih i socijalnih prilika u BiH. Podaci kojima se raspolaže ukazuju na određen broj slučajeva organiziranog prosjačenja, u kojima počinioci ostvaruju značajnu materijalnu korist na nezakonit način.

Materijal također uključuje osvrt na radno, imigracijsko i krivično pravo. Pored međunarodnih standarda, kojima se propisuje da se žrtvama trgovine ljudima mora pružiti pomoć i zaštita, ovaj materijal sadrži prikaz nacionalnog referalnog mehanizma, kroz koji državni akteri ispunjavaju svoje obaveze zaštite i unapređenja ljudskih prava osoba koje su žrtve trgovine ljudima i koordiniraju svoje napore u strateškom partnerstvu sa civilnim društvom.³ Također, materijalom se nastoji dati pregled referalnog mehanizma za žrtve eksploatacije radne snage.

S obzirom na to da praktični aspekt borbe protiv trgovine ljudima ne treba zanemariti, u publikaciju su uključeni i primjeri utvrđene ili potencijalne trgovine ljudima u svrhu eksploatacije radne snage, kako bi se ilustrirao institucionalni odgovor na trgovinu ljudima. Na kraju, u ovom materijalu navode se i pojedini važni problemi koje vlasti trebaju riješiti, te nude prijedlozi za njihovo rješavanje.

---

3 OSCE/ODIHR National Referral Mechanisms Joining Efforts To Protect The Rights Of Trafficked Persons: Practical Handbook/Nacionalni referalni mehanizmi u zajedničkom nastojanju zaštite prava žrtava trgovine ljudima: Praktični priručnik, dostupan na: www.Osce.Org/Odihr/13967;

I Uvod

Trgovina ljudima predstavlja tešku povredu ljudskih prava. Ona poprma različite oblike, koji su često prerušeni i skriveni od očiju javnosti i vlasti. Ovakva mogućnost obmane može se pripisati ne samo složenoj prirodi samog krivičnog djela, nego i složenim definicijama različitih oblika ozbiljnih kršenja ljudskih prava (prisilni rad, ropstvo, i sl.). Ovo je posebno tačno kada se govori o trgovini ljudima u svrhu eksploatacije radne snage. Prema nedavnim procjenama Međunarodne organizacije rada (MOR), kao posljedica trgovine ljudima, identificirano je otprilike 2,5 miliona žrtava prisilnog rada (uključujući i seksualno iskorištavanje).⁴

Trgovina ljudima ozbiljno narušava život žrtve dugo nakon što je eksploatacija prestala. Trgovina, kao međunarodni fenomen, ne poznaje granice, nacionalnost ili religiju. Međutim, trgovina ljudima tek je u dvadesetom stoljeću priznata kao ozbiljno kršenje međunarodnog prava.⁵

Protokolom o sprečavanju, suzbijanju i kažnjavanju trgovine ljudima, posebno žena i djece (Protokol iz Palerma),⁶ uz Konvenciju UN-a protiv transnacionalnog organiziranog kriminala (UNCTOC) propisuje se, u 2003. godini, složena definicija trgovine ljudima. Ova definicija, data u Protokolu iz Palerma, vrlo je detaljna i višeslojna, kako bi obuhvatila promjenljivu prirodu trgovine, s obzirom na profil žrtava i *modus operandi* počinioca.

U novijem regionalnom pristupu, Konvencijom Vijeća Evrope o akciji protiv trgovine ljudima (Konvencija Vijeća Evrope) proširuje se zaštita iz Protokola iz Palerma, tako da obuhvata unutarnju trgovinu ljudima. Međunarodnim standardima jasno se propisuje da je trgovina ljudima kršenje međunarodnih normi, te obavezuju države članice da poduzimaju efikasne mjere krivičnog gonjenja počinitelja, mjere zaštite žrtve i preventivne mjere.

Trgovina ljudima u BiH se, po prvi put, pojavljuje neposredno nakon ratnih sukoba 1992.-1995. godine, kada dolazi do identifikacije određenog broja stranih žrtava trgovine ljudima. BiH u to vrijeme postaje država tranzita, kao i država odredišta za žrtve trgovine ljudima. BiH je, 2003. godine, poduzela zakonodavne, institucionalne i operativne mjere u borbi protiv trgovine ljudima. Ovi napori su, u izvjesnoj mjeri, bili efikasni, ali još uvijek ostaje dosta prostora za daljnja poboljšanja. Kompleksna

---

4 UN GIFT: Global Initiative to Fight Human Trafficking /Globalna inicijativa za borbu protiv trgovine ljudima: Činjenice, dostupno na: http://www.unglobalcompact.org/docs/issues_doc/labour/Forced_labour/HUMAN_TRAFFICKING_-_THE_FACTS_-_final.pdf.

5 Više o trgovini kao kršenju međunarodnog prava vidi u: The International Law of Human Trafficking by Anne T. Gallagher, 2010, Cambridge University Press 32 Avenue of the Americas, New York, ny 10013-2473, USA;

6 Protokol o sprečavanju, suzbijanju i kažnjavanju trgovine ljudima, posebno žena i djece, usvojen je Rezolucijom Generalne skupštine 55/25. Stupio je na snagu 25. decembra 2003. godine, i dostupan je na: <http://www2.ohchr.org/english/law/protocoltraff.htm>.

ustavna struktura BiH i neophodnost efikasne međuvladine suradnje čine borbu protiv trgovine ljudima vrlo teškim zadatkom za relevantne institucije.

S obzirom na to da je radna eksploatacija manje uočljiva od ostalih oblika trgovine ljudima, efikasna prevencija zahtijeva koordinirane napore i unaprijeđen odziv svih aktera u sistemu. Ovo uključuje rano otkrivanje neprijavljenog rada i uzimanje u obzir migrantske perspektive, kada se bavimo problemima radne eksploatacije. U tom smislu, inspekcije rada predstavljaju vrijedan resurs, koji može doprinijeti ispravnoj identifikaciji potencijalnih žrtava trgovine, u svrhu eksploatacije radne snage.

II. Trgovina ljudima u svrhu radne eksploatacije: međunarodni standardi

1. Kratki pregled pravnog okvira

1.1. Konvencija Ujedinjenih naroda protiv transnacionalnog organiziranog kriminala i njeni protokoli

Trgovina ljudima predstavlja i propisana je kao kršenje međunarodnog prava, a njeni konstitutivni elementi propisani su u relevantnim međunarodnim instrumentima. Prva sveobuhvatna definicija data je u Protokolu iz Palerma, koji nadopunjava Konvenciju Ujedinjenih naroda protiv transnacionalnog organiziranog kriminala (UNCTOC)⁷ i u kojem se navodi da:

- a. "Trgovina ljudima" znači vrbovanje, prijevoz, premještanje, skrivanje ili prihvatanje osoba putem prijetnje ili upotrebe sile ili drugih oblika prisile, otmice, prijevara, obmane ili zloupotrebe, zloupotrebe vlasti ili položaja ugroženosti ili davanja ili primanja novčane naknade ili drugih povlastica, kako bi se postigao pristanak osobe, koja ima kontrolu nad drugom osobom u svrhu iskorištavanja. Eksploatacija obuhvata, u najmanju ruku, iskorištavanje prostituiranja drugih ili druge oblike seksualnog iskorištavanja, prisilni rad ili usluge, ropstvo ili prakse slične ropstvu, ropски položaj ili uklanjanje organa;
- b. Lični pristanak žrtve trgovine na namjeravanu eksploataciju, propisanu alinejom (a) ovog člana, irelevantan je, kada je upotrijebljeno bilo koje od sredstava navedenih u alineji (a);
- c. Vrbovanje, prijevoz, premještanje, skrivanje ili prihvatanje djeteta u cilju iskorištavanja, smatra se za "trgovinu ljudima", čak i kada ne uključuje bilo koje od sredstava navedenih u alineji (a) ovog člana;
- d. "Dijete" znači bilo koja osoba mlađa od osamnaest godina.

Protokol iz Palerma obavezuje države na inkriminaciju ovakvog ponašanja, ako je počinjeno s umišljajem, i obavezuje ih na uspostavu efikasnih mjera u cilju sprečavanja trgovine i zaštite njenih žrtava.

Ovom definicijom propisuje se eksploatacija radne snage kao jedan od oblika trgovine ljudima. Postoje stanovišta prema kojima definicija trgovine u Protokolu iz Palerma obuhvata samo one situacije u kojima se krivično djelo dogodilo unutar organizirane kriminalne grupe i koje je transnacionalno po svom karakteru; s obzirom

---

7 Protokol o sprečavanju, suzbijanju i kažnjavanju trgovine ljudima, posebno žena i djece, usvojen je Rezolucijom Generalne skupštine UN-a, br. 55/25. Stupio je na snagu 25. decembra 2003. godine i dostupan je na: <http://www2.ohchr.org/english/law/protocoltraffich.htm>.

na to da je definicija dio UNCTOC-a, koja se prvenstveno odnosi na transnacionalni organizirani kriminal.

U donjem dijelu teksta data je definicija trgovine ljudima u matrici elemenata krivičnog djela:

Trgovina ljudima – matrica elemenata krivičnog djela

Postupak/ akcija		Sredstva		Svrha/cilj	
Vrbovanje		Prijetnja ili upotreba sile		Iskorištavanje prostituiranja drugih	= TRGOVINA LJUDIMA
Prijevoz		Ostali oblici prinude		Drugi oblici seksualnog iskorištavanja	
Premještanje		Otmica		Prisilni rad	
Skrivanje		Prijevara		Ropstvo ili drugi odnos sličan ropstvu	
Prihvata osoba	+	Obmana	+	Ropski položaj	
		Zloupotreba službenog položaja		Uklanjanje organa	
		Zloupotreba položaja ugroženosti		itd.	
		Davanje ili primanje novčane naknade ili drugih beneficija, kako bi se postigao pristanak osobe koja ima kontrolu nad drugom osobom			

Izvor: United Nations Office of Drugs and Crime/ Ured UN-a za droge i kriminal (UNDOC): Anti-human trafficking manual for criminal justice practitioners/Priručnik za praktičare krivičnog pravosuđa u oblasti borbe protiv trgovine ljudima, Modul 1: Definicije trgovine ljudima i krijumčarenja migranata.

1.2. Konvencija Vijeća Evrope

Fenomen trgovine ljudima mijenjao se od usvajanja Protokola iz Palerma, pa se, u skladu s ovim promjenama, ukazala i potreba za detaljnijim i sveobuhvatnijim dokumentima. Konvencija Vijeća Evrope, kao prvi evropski međunarodni sporazum u ovoj oblasti, sveobuhvatan je dokument, koji se usredsređuje uglavnom na zaštitu žrtava trgovine ljudima i njihovih prava.⁸ Konvencija ima za cilj i poduzimanje preventivnih mjera i krivično gonjenje počilaca djela trgovine ljudima. Pored toga,

⁸ Konvenciju Vijeća Evrope o akciji protiv trgovine ljudima usvojilo je Vijeće ministara, 3. maja 2005. godine (CETS No. 197) i dostupna je na: http://www.coe.int/T/E/human_rights/trafficking/PDF_Conv_197_Trafficking_E.pdf.

ona predviđa i stvaranje jednog efikasnog i nezavisnog mehanizma za praćenje, koji je u stanju vršiti kontrolu provedbe onih obaveza koje su sadržane u Konvenciji. Mehanizam nadgledanja provodi Grupa eksperata za akciju protiv trgovine ljudima, poznata kao GRETA.

Definicija trgovine ljudima propisana je članom 4. Konvencije Vijeća Evrope. Autori Konvencije odlučili su u potpunosti ugraditi definiciju, kako je propisana Protokolom iz Palerma. Međutim, Konvencija Vijeća Evrope jasno prihvata da se “unutarnja trgovina” može pojaviti na teritoriju samo jedne države i da žrtve mogu biti građani te države. Ovom definicijom također se predviđa da trgovina ljudima ne mora biti vezana za organizirani kriminal.

1.3. Organizacija za sigurnost i suradnju u Evropi – obaveze i Akcioni plan za borbu protiv trgovine ljudima

Primjena standarda sadržanih u Konvenciji Vijeća Evrope odražava se također u obavezama OSCE-a, koje se odnose na borbu protiv trgovine ljudima, a posebno u Akcionom planu OSCE-a za borbu protiv trgovine ljudima.⁹ Ove obaveze, koje potvrđuju primarnu odgovornost država članica da riješe problem trgovine ljudima, kao i postavljanje zadatka pred OSCE-ove institucije, strukture i aktivnosti na terenu, u jasno definiranim oblastima, tvore jedan sveobuhvatan okvir za borbu protiv ovog problema.

OSCE ima dobro razvijen institucionalni kapacitet i dokazao se u pružanju efikasne pomoći državama članicama u provedbi njihovih obaveza u borbi protiv trgovine ljudima. Konkretno akcije uključuju pomaganje uspostave efikasnih i sveobuhvatnih nacionalnih referalnih mehanizama, kao i usavršavanje procesa identifikacije žrtava i osiguranje pružanja podrške i zaštite. Akcioni plan OSCE-a sadrži sveobuhvatne preporuke državama članicama o najboljim načinima i sredstvima za provedbu raznih obaveza u borbi protiv trgovine ljudima, kao i precizne zadatke, koje imaju tijela OSCE-a u pomaganju državama članicama u ovim nastojanjima. Provedba Akcionog plana ostaje dugoročna obaveza svih tijela, uspostavljenih unutar OSCE-a.

Što se tiče trgovine u svrhu eksploatacije radne snage, relevantne odredbe sadržane su u odlukama Ministarskog vijeća,¹⁰ kojima se potiču države članice da, borbu protiv trgovine ljudima u svrhu eksploatacije radne snage, vode na proaktivniji način. Ovim odredbama daje se širok dijapazon obaveza u borbi protiv takvog oblika eksploatacije.¹¹

---

9 Ministarsko vijeće OSCE-a je, 2003. godine, podržalo Akcioni plan OSCE-a za borbu protiv trgovine ljudima i uspostavilo Mehanizam OSCE-a protiv trgovine, OSCE PC.DEC/557, 24. juli 2003. godine, dostupno na: <http://www.osce.org/pc/42708>;

10 Odluka OSCE-a br. 14/06: Jačanje napora u borbi protiv trgovine ljudima, uključujući i eksploataciju radne snage kroz sveobuhvatan i proaktivan pristup, MC.DEC/14/06, od 5. decembra 2006. i Odluka OSCE-a br. 8/07, o borbi protiv trgovine ljudima u cilju eksploatacije radne snage, MC.DEC/8/07, od 30. novembra 2007. godine;

11 Vidi: član 6 Odluke br. 14/06 i Odluku br. 8/07 u cijelosti;

1.4. Evropska unija: okvir borbe protiv trgovine ljudima

Evropska unija također ima dobro razrađen okvir borbe protiv trgovine ljudima, koji slijedi međunarodni i regionalni napredak u ovoj oblasti. Iako BiH formalno nema obavezu da poštuje relevantne zakone Evropske unije u ovoj fazi procesa pristupanja, očekuje se da bude uspostavljen odgovarajući institucionalni i zakonodavni okvir na njenom putu u evropske integracije.

Strožije preventivne mjere, oštrije kazne za trgovce ljudima i bolja zaštita žrtava ključni su ciljevi nove Direktive Evropske unije o sprečavanju i borbi protiv trgovine ljudima i zaštiti njenih žrtava (Direktiva EU-a).¹² Nova Direktiva Evropske unije primjenjuje se na trgovinu unutar industrije seksualnim uslugama ili na eksploataciju radne snage, naprimjer, u građevinarstvu, poljoprivredi ili u domaćinstvima. Direktivom Evropske unije također se ističe da se svake godine nekoliko stotina hiljada ljudi trguje u Evropsku uniju, ili unutar Evropske unije. Veliki broj žrtava iskorištava se u svrhe prostitucije (43 posto, pretežno žene i djevojke), ili su predmet eksploatacije radne snage (32 posto).

Novom Direktivom Evropske unije propisuje se minimum standarda u propisivanju krivičnih djela i sankcija predviđenih za trgovce ljudima i uvode zajednička pravila prevencije krivičnih djela i zaštite žrtava. Direktiva EU-a stremi ka stvaranju takvog okruženja koje će odvratiti trgovce, te istovremeno garantirati pomoć i zaštitu žrtvama trgovine, posebno djeci. Tekstom se daje širi prikaz onoga što podrazumijeva trgovina ljudima u odnosu na onaj predviđen prethodnom okvirnom odlukom Evropske unije iz 2002. godine (koju je zamijenila) i uključuje dodatne oblike eksploatacije.

“Eksploatacija” obuhvata, kao minimum, eksploataciju prostituiranja drugih, ili druge oblike seksualnog iskorištavanja, prisilni rad ili usluge, uključujući prosjačenje, ropstvo ili prakse slične ropstvu, ropskom položaju, eksploataciju kriminalnih aktivnosti, ili uklanjanje organa. Ova definicija također obuhvata trgovinu ljudima u cilju usvajanja ili prisilnog braka. “Eksploatacija kriminalnih aktivnosti” podrazumijeva iskorištavanje neke osobe, kako bi se bavila, naprimjer, džeparenjem, krađom po trgovinama, trgovinom drogom, i drugim krivičnim djelima koja podliježu sankcijama, i koja uključuju finansijsku dobit.

Novom Direktivom Evropske unije propisuje se posebni zakonski maksimum kazne od najmanje pet godina, koje se primjenjuju u cijeloj Evropskoj uniji. Sudije mogu, samo izuzetno, primjenom olakšavajućih okolnosti, odrediti niže kazne. Kazna zatvora do deset godina može biti izrečena, ukoliko postoje osobito otežavajuće okolnosti. Ove otežavajuće okolnosti uključuju slučajeve u kojima se radi o iskorištavanju djece, ako je djelo počinjeno u okviru kriminalne grupe ili organizacije, ili je ugrožen život

---

12 Direktiva 2011/36/EU Evropskog parlamenta i Vijeća, od 5. aprila 2011. godine, kojom se zamjenjuje Okvirna odluka Vijeća 2002/629/JHA, dostupna na: <http://ec.europa.eu/anti-trafficking/download.action?nodeId=9c9ba3cd-794b-4a57-b534-ad89effac575&fileName=Directive+THB+L+101+15+april+2011.pdf&fileType=pdf>;

žrtve, ili je upotrijebljeno teško nasilje. Poticanje, pomaganje, navođenje ili pokušaj izvršenja takvog krivičnog djela, također su kažnjivi.

Ako su uključene pravne osobe, sankcije trebaju obuhvatati krivične i nekrivične novčane kazne i mogu također uključivati, naprimjer, oduzimanje prava na javnu pomoć ili povlastice, privremenu ili stalnu zabranu obavljanja komercijalne djelatnosti i sudski nadzor ili privremenu ili stalnu obustavu poslovanja.

Države članice trebaju, također, osigurati da se izvrši oduzimanje sredstava i dobiti od takvih krivičnih djela. One se također "potiču" da ih iskoriste za pomoć i zaštitu žrtava, uključujući i davanje odštete.

Žrtvama treba omogućiti smještaj, materijalnu pomoć i, kada je to neophodno, liječenje, uključujući pomoć psihologa, savjetodavnu pomoć, kao i potrebne informacije. Usluge pravnog savjetnika i pravnog zastupnika trebaju biti besplatne, ukoliko žrtva nema potrebna finansijska sredstva. Žrtve trgovine ljudima trebaju također imati pristup programima zaštite svjedoka i fondovima predviđenim za obeštećenje. Pomoć i podršku treba pružiti "prije, tokom i nakon krivičnog postupka, koliko je potrebno," bez obzira na spremnost žrtve da svjedoči. Ovim tekstom jasno se ističe da žrtve ne smiju biti krivično gonjene, niti kažnjavane.

Nova Direktiva EU-a inkriminira svjesno korištenje usluga osoba koje su žrtve trgovine ljudima. Ovakva odredba ima mogućnost snažnog preventivnog učinka, s obzirom na to da obeshrabruje potražnju. Inkriminacija bi mogla uključivati poslodavce državljana trećih zemalja, sa legalnom dozvolom boravka, i državljana Evropske unije, kao i kupce seksualnih usluga bilo koje osobe koja je predmet trgovine, bez obzira na njihovo državljanstvo.

Evropska komisija dužna je da, u roku od pet godina, podnese izvještaj u kojem će iznijeti ocjenu utjecaja postojećih zakona na nivou pojedinih država kojima se inkriminira korištenje usluga "koje proističu iz eksploatacije trgovine ljudima". Ovaj izvještaj treba biti popraćen, ukoliko je potrebno, odgovarajućim prijedlozima.

Direktivom se također predviđa imenovanje koordinatora za borbu protiv trgovine ljudima, koji će davati svoj doprinos izvještajima Komisiji o napretku postignutom u borbi protiv trgovine ljudima.

2. Prisilni rad: pojam i definicija

Iako odnedavno postoji snažna opredijeljenost za borbu protiv trgovine ljudima u svrhu eksploatacije radne snage i prisilnog rada kao jednog od njenih oblika, ranije spomenuti relevantni međunarodni instrumenti ne daju definiciju prisilnog rada. Zbog toga je neophodno pozvati se na definiciju navedenu u Konvenciji Međunarodne organizacije rada (MOR-a), br. 29, koja je usvojena 1930. godine. Član 2(1) ove Konvencije definira prisilni rad kao „svaki rad ili uslugu koja se od

neke osobe zahtijeva pod prijetnjom bilo kakve kazne i za što se ta osoba nije ponudila dobrovoljno.”

Definicija prisilnog rada, data u Konvenciji MOR-a br. 29, pažnju usmjerava na zahtijevanje rada koji nije dobrovoljan, primjenom sredstava prinude. U suštini, ova definicija pretpostavlja da rad nije dobrovoljan i da se vrši pod prijetnjom ili prinudom. Kazna prema ovoj definiciji ne mora biti „kazna u užem smislu“, i može preuzeti oblik drugih sankcija, poput gubitka privilegija ili beneficija. Jasno je da definicija obuhvata i fizičku zloupotrebu i prijetnje smrću, upućene tim osobama i članovima njihovih porodica. Prijetnje mogu biti psihološke, od kojih je najčešća prijetnja prijavljivanjem policiji. Ovo, prirodno, ima snažan utjecaj na osobu koja ilegalno boravi u državi u kojoj se prisiljava na rad.

MOR je, 1957. godine, dopunio Konvenciju br. 29¹³ Konvencijom o ukidanju prisilnog rada. Konvencijom MOR-a br. 105,¹⁴ propisuje se neposredno i potpuno iskorjenjivanje prisilnog rada u specifičnim okolnostima. Članom 1. nameće se obaveza državi koja vrši ratifikaciju da suzbija prisilni rad kada se on koristi u političke svrhe, svrhe ekonomskog razvitka, kao sredstvo za postizanje radne discipline, kao kazna zbog štrajka ili kao sredstvo diskriminacije. Konvencije MOR-a br. 29 i br. 105 nazivaju se „konvencije MOR-a o prisilnom radu.”

Zajedno, one predstavljaju ključne međunarodne instrumente u vezi s ukidanjem i kontrolom prisilnog rada i primjenjuju se na rad ili uslugu koju zahtijevaju državna ili javna vlast, privatna tijela i pojedinci. Važno je istaknuti da nisu svi oblici prisilnog rada zabranjeni konvencijama MOR-a o prisilnom radu. Članom 2(2) Konvencije MOR-a br. 29 navode se izuzeci, koji bi inače potpali pod definiciju prisilnog ili obaveznog rada. Ovi izuzeci odnose se na obavezno služenje vojnog roka, uobičajene civilne obaveze, rad zatvorenika, rad u izvanrednim situacijama i manje komunalne usluge.

13 Tekst Konvencije na engleskom jeziku, dostupan na: <http://www.ilo.org/ilolex/cgi-lex/convde.pl?C029>;

14 Tekst Konvencije na engleskom jeziku, dostupan na: <http://www.ilo.org/ilolex/cgi-lex/convde.pl?C105>;

Prepoznavanje prisilnog rada u praksi

Odsustvo pristanka (nedobrovoljna priroda) na rad („ruta u“ prisilni rad)	Prijetnja kaznom (način zadržavanja nekoga na prisilnom radu)
<ul style="list-style-type: none"> • Rođenje/pad u „ropski“ ili dužnički status • Fizička otmica ili kidnapiranje • Prodaja osobe u vlasništvo druge osobe • Fizičko zatvaranje na mjestu rada – zatvor ili privatni pritvor • Psihološka prisila, tj. naredba ili radna obaveza, podržana vjerodostojnom prijetnjom kazne u slučaju nepoštivanja • Izazvana zaduženost (krivotvorenjem računa, preuveličanim cijenama, smanjenom vrijednošću proizvedene robe ili usluga, pretjeranim kamatama, itd.) • Obmanjivanje ili lažna obećanja o vrsti i uvjetima rada • Zadržavanje ili neisplaćivanje plaće • Zadržavanje ličnih dokumenata ili druge vrijedne lične svojine 	<p>Stvarno prisustvo vjerodostojne prijetnje:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Fizičkog nasilja nad radnikom ili porodicom ili bliskim osobama • Seksualnog nasilja • (Prijetnje) natprirodnom osvetom • Zatvorom ili drugim fizičkim lišenjem slobode • Finansijskih kazni • Prijavljivanja vlastima (policiji, imigracijskim vlastima, i sl.) i deportacije • Otpuštanja sa posla • Onemogućavanja budućeg zapošljavanja • Isključivanja iz zajednice i društvenog života • Oduzimanja prava i privilegija • Uskraćivanja hrane, smještaja i drugih osnovnih potreba • Prebacivanja na lošije radne uvjete • Gubitka socijalnog statusa

Izvor: MOR; A Global Alliance Against Forced Labour Global Report under the Follow-up to the ILO Declaration on Fundamental Principles and rights at Work, 2005./ Globalni savez protiv prisilnog rada: Globalni izvještaj pod Deklaracijom MOR-a o temeljnim načelima i pravima na radu

Između prisilnog rada i ropstva potrebno je praviti razliku koja je sadržana u njihovim konstitutivnim elementima. Koncept ‘vlasništva’ čini ove dvije prakse različitim, jer je to ključni element kada god je riječ o ropstvu.¹⁵ Ako uporedimo, vidjet ćemo da prisilni rad „ne uključuje koncept vlasništva i jasno je da ova praksa nameće sličan stepen restrikcije na ličnu slobodu – često i putem nasilnih sredstava, što prisilni rad čini sličnim ropstvu po efektu koji ima na konkretnu osobu.“¹⁶ Weissbrodt dalje sugerira da su:

Okolnosti, u kojima se nalazi osoba u ropstvu, izuzetno važne za određivanje šta je pojam ropstva, uključujući:

- (i) Step en ograničenja prava na slobodu kretanja;
- (ii) Step en ograničenja u odnosu na ličnu imovinu neke osobe;
- (iii) Postojanje svjesnog pristanka i potpunog razumijevanja prirode odnosa među stranama.¹⁷

15 Weissbrodt D & Anti-Slavery International, “Abolishing Slavery and its Contemporary Forms”, HR/PUB/02/4, 2002, dostupno na: <http://www.antislavery.org/homepage/resources/Weissbrodt%20report%20final%20edition%202003.pdf>.

16 Ibid.;

17 Ibid.;

Ova razlika između ropstva i prisilnog rada relevantna je u svrhe pravne kvalifikacije, ali u praksi ne nosi nikakve posljedice, jer se oba ova uvjeta smatraju eksploatorskim. Na prisilni rad može se gledati kao na minimalni zajednički imenilac, na osnovu kojeg se prepoznaje trgovina ljudima.¹⁸

Definicija trgovine koju daje MOR usredsređuje se na slučajeve prisilnog rada; ona je orijentirana ka radu. S druge strane, međunarodnim dokumentima (uključujući i Protokol iz Palerma), opisuje se prisilni rad kao sastavni dio trgovine ljudima. Određivanje prisilnog rada može biti težak zadatak, jer Konvencija MOR-a br. 29 ne daje preciznu definiciju, ni sastavne elemente. S druge strane, određivanje trgovine ljudima uvjetovano je prepoznavanjem prisilnog rada. Koristan pokazatelj predstavlja prisila, koja je širok i otvoren koncept.

Weissbrodt predlaže, pozivajući se na pripreme radove (*travaux préparatoires*) na Protokol iz Palerma, da prisila postoji „u bilo kojoj situaciji u kojoj osoba koja je u pitanju, nema stvarnu i prihvatljivu alternativu, osim one da pristane na zlostavljanje o kojem je riječ.“¹⁹ Prolazak kroz iskustvo gubljenja kontrole nad vlastitim životom postaje glavni pokazatelj postojanja prisile i prisilnog rada.

Korisni kriteriji bitni su za planiranje efikasne strategije za borbu protiv trgovine ljudima u svrhu eksploatacije radne snage. U Aneksu 1 daje se pregled pokazatelja MOR-a za prepoznavanje prisilnog rada, koji mogu biti od koristi u identifikaciji trgovine ljudima u svrhu radne eksploatacije.²⁰

2.1. Radnici migranti

Kako bi se u potpunosti shvatila pojava trgovine ljudima u svrhu eksploatacije radne snage, moraju se detaljno predstaviti pitanja u vezi sa radnicima migrantima. Neprijavljeni rad u tijesnoj je vezi sa migracijom jer se, u velikom broju slučajeva, radnici migranti vrbuju za neku vrstu nezakonitog rada. Neregulirani status čini migrante ugroženim i podložnim nižim standardima i uvjetima rada.

18 Trafficking in Human Beings: Methodology Package: Produced by Iveta Bartunkova, Anti-Slavery International, Audrey Guichon and Christien Van Den Anker, str. 12, Centre for the Study of Global Ethics, University of Birmingham;

19 Generalna skupština, *Travaux Préparatoires*, A/55/383/Add.1, stav 63, citirano u Weissbrodt D, prethodna bilješka 11, fusnota 109.

20 MOR predlaže šest pokazatelja prisilnog rada: "i. Prijetnje ili stvarna fizička povreda radnika. ii. Ograničeno kretanje i ograničavanje slobode na radno mjesto ili ograničeni prostor. iii. Dužnički rad: gdje radnik radi kako bi otplatio dug ili zajam i nije plaćen za svoje usluge. Poslodavac može osiguravati hranu i smještaj po tako preuveličanim cijenama, da radnik ne može izbjeći zaduživanje. iv. Zadržavanje zarade ili pretjerano smanjivanje, čime se krše prethodni sporazumi. v. Zadržavanje putnih i ličnih dokumenata, tako da radnik ne može otići ili dokazati svoj identitet i status. vi. Prijetnja prijavljivanjem vlastima, kada radnik ima status ilegalnog imigranta."

Konvencijom UN-a o zaštiti prava svih radnika migranata i članova njihovih porodica daje se sljedeća definicija radnika migranta:

Izraz “radnik migrant” odnosi se na osobu koja će biti zaposlena, jeste zaposlena ili je bila zaposlena u djelatnosti, uz novčanu naknadu u državi čiji osoba nije državljanin.

Ovi radnici migriraju, ili unutar granica država ili preko granica, u svrhe zaposlenja. Realnost radne migracije često znači da je, u praksi, teško napraviti razliku između radnika migranata i radnika koji su žrtve trgovine ljudima. Ako je radnik migrant prisiljen na rad, onda on postaje žrtva trgovine. U svakom slučaju u kojem su radnici migranti prisiljeni i žrtve trgovine ljudima, na njih se mogu primijeniti mjere zaštite, kao na žrtve trgovine, koje su sadržane ljudima u obavezujućim međunarodnim standardima.²¹

Radnici migranti se, općenito, više izlažu riziku od trgovine ljudima, jednostavno zbog činjenice što traže zaposlenje u drugoj državi, pod uvjetima koji su često restriktivni i nepovoljni. Ekonomska globalizacija proizvela je potražnju jeftine radne snage, posebno za teške i opasne poslove u državi u kojoj se traži zaposlenje.

Razbijanje uobičajenih mitova o trgovini ljudima (Izveštaj SAD-a o trgovini ljudima za 2009. godinu)

Inicijalni pristanak:

Neka osoba može pristati da legalno ili ilegalno migrira, ili da dobrovoljno prihvati posao. Ali, kada taj posao ili usluge prestanu biti dobrovoljni, osoba postaje žrtva prisilnog rada ili prisilne prostitucije i, u skladu s time, treba imati zaštitu koja je propisana Protokolom iz Palerma. Ako je osoba vrbovana ili prisiljena na rad upotrebom fizičke sile ili nasilja, ili zloupotrebom ili prijetnjom zloupotrebe pravnog položaja, prethodni/inicijalni pristanak, ili nastojanje te osobe da dobije zaposlenje kod trgovca ljudima, postaju irelevantni. Neka osoba može prethodno pristati da radi za određenog poslodavca i kasnije odlučiti da prestane raditi, jer uvjeti nisu onakvi kao što je dogovoreno. Ukoliko poslodavac tada pribjegne upotrebi sile, prijevare, ili prinude, kako bi zadržao tu osobu na radu ili iskorištavao njene usluge, poslodavac time postaje trgovac ljudima, a zaposlenik žrtva trgovine.

Ova vrsta pogrešnog oslanjanja na prvobitni pristanak radnika dovela je, u aprilu 2008. godine, do deportacije tri tajlandske žrtve iz jedne evropske

21 Vidi: Protokol iz Palerma i Konvenciju Vijeća Evrope;

države, jer, prema mišljenju šefa policijskog odjela za borbu protiv trgovine ljudima, te žrtve su pristale na zaposlenje i stigle u tu državu dobrovoljno, kao privremeni radnici na radu u inozemstvu. Žrtve u ovom slučaju, otkrile su da se uvjeti njihovog zaposlenja uveliko razlikuju od onoga što su očekivali kada su prvobitno prihvatili posao i doputovali u Evropu; osim toga, poslodavci su zadržali njihove putne isprave, prisiljavali ih da ponekad rade bez naknade i prijetili da će ih izručiti policiji ako ne rade ono što im se kaže.

Historijat:

Isto tako, ni prethodni izbor zaposlenja ne isključuje mogućnost da neka osoba bude žrtva trgovine. Neki državni službenici ne prepoznaju žrtve trgovine u svrhe seksualnog iskorištavanja, zato što su prije toga te osobe dobrovoljno radile u seks industriji. Agencije za provedbu zakona mogu također propustiti da prepoznaju žrtve trgovine, jer su radnici migranti, i prije toga su radili u vrlo teškim uvjetima, zakonito ili nezakonito. Je li neka osoba žrtva trgovine ljudima ovisi o tome jesu li usluge ili rad te osobe ishodovani silom, prijevarom ili prinudom.

Plaćanje:

Sudska praksa u krivičnim predmetima u SAD-u utvrdila je da plaćanje nadnica ili plaća nije definitivan pokazatelj da su rad ili usluge dobrovoljni. Ukoliko je neka osoba natjerana na rad upotrebom sile ili prinudom – uključujući i oblike prinude koje nisu fizičke prirode, poput finansijske štete - onda su taj rad ili usluge prisilni, čak ako su plaćeni, ili žrtva dobija neku vrstu naknade.

Izvor: The US Trafficking in Persons Report, June 2009 (SAD, Izvještaj o trgovini ljudima, juni 2009. godine). Ovaj Izvještaj, kao i oni što su uslijedili, dostupni su na: www.state.gov/g/tip.

2.2. Oblici prisilnog rada

2.2.1. Dužnički rad

Jedan oblik sile ili prinude je korištenje obveznica ili duga, kako bi se neka osoba držala u potčinjenosti. U zakonu i politici ovo se naziva „dužnički rad“ i prihvaćen je Protokolom iz Palerma kao oblik eksploatacije u svrhu trgovine ljudima. Radnici širom svijeta postaju žrtve dužničkog rada kada trgovci ljudima, ili oni koji ih vrbuju, nezakonito iskorištavaju inicijalni dug koji je radnik preuzeo, kao dio uvjeta zapošljavanja. Radnici mogu također naslijediti dug u tradicionalnijim sistemima dužničkog rada.

2.2.2. Prisilni rad i dužnički rad među radnicima migrantima

Izloženost radnika migranata raznim oblicima djelovanja trgovaca ljudima uznemirujućih je dimenzija, ako se uzme u obzir brojnost ove populacije u nekim regijama. Postoje tri moguća faktora koji ovom doprinose:

- (1) Zloupotreba ugovora;
- (2) Neadekvatni zakoni o angažiranju i zapošljavanju radnika migranata;
- (3) Namjerno nametanje eksploatirajućih i često nezakonitih troškova i dugova ovim radnicima u državi iz koje dolaze, često uz podršku agencija za zapošljavanje i poslodavaca u državi odredišta.

Zloupotreba ugovora i opasni uvjeti na radu ne čine, sami po sebi, nedobrovoljnu potčinjenost, sličnu ropstvu. Međutim, primjena ili prijetnja fizičkom silom ili sputavanje, kako bi osoba radila, mogu situaciju pretvoriti u prisilni rad. Troškovi, koji se nameću radnicima u cilju dobijanja „privilegije“ da rade u inozemstvu, čine radnike izloženim dužničkom radu. Iako troškovi, kao takvi, ne čine dužnički rad, kada postanu previsoki i uključuju iskorištavanje od strane beskrupuloznih poslodavaca u državi odredištu, oni mogu dovesti do nedobrovoljne potčinjenosti, koja je slična ropstvu.

2.2.3. Prisilno sluzenje u domacinstvu

Jedinstven oblik prisilnog rada predstavlja nedobrovoljni rad u domacinstvu, gdje je radno mjesto neformalno, vezano za prostor u kojem radnik živi izvan radnih sati, i koji često ne dijeli sa drugim radnicima. Takvo okruženje doprinosi iskorištavanju, jer organi vlasti ne mogu vršiti inspekcijske preglede privatnog posjeda jednako lako kao poslovnih prostorija. U nekim državama, veliki broj lokalne djece, često iz slabije razvijenih seoskih područja te države, radi u gradskim domacinstvima, kao posluga. Neki od njih mogu biti u uvjetima nedobrovoljne, ropstvu slične, potčinjenosti. Strani migranti, obično žene, često se vrbuju iz manje razvijenih država, kako bi radile kao kućna posluga, čistačice, u razvijenijim mjestima. Međutim, na mnogim takvim mjestima, kućna posluga ne uživa istu pravnu zaštitu kao što je imaju strani radnici u drugim sektorima.

Bez zaštite, strani radnici mogu imati manje mogućnosti i prilika za traženje pomoći, kada se suoče sa prijetnjom upotrebe sile od strane poslodavca. Ako su ograničeni na boravak u kući, fizičkim sputavanjem ili oduzimanjem ličnih i putnih isprava, može im biti vrlo teško da stupe u kontakt sa nevladinim organizacijama ili javnim vlastima i zatraže pomoć, zato što nisu dovoljno osviješteni, ili zbog straha od poslodavca. Ovaj visoki stepen ugroženosti zahtijeva adekvatan odgovor agencija, nadležnih za provedbu zakona, kao i potrebu zaštite žrtve kada se posluga u domacinstvima zatekne u uvjetima nedobrovoljne, ropstvu slične, potčinjenosti. Kada osobe, koje rade kao kućna posluga, odluče pobjeći od poslodavca koji ih zloupotrebljava,

ponekad se nazivaju „bjeguncima“ i smatra ih se za kriminalce, iako bi ih trebalo smatrati žrtvama trgovine.

2.2.4. Prisilni rad djece

Većina međunarodnih organizacija i nacionalnih pravnih okvira prihvata da djeca mogu biti angažirana na lakšim poslovima, u skladu sa zakonom. Međutim, iskazana je potreba iskorjenjivanja najgorih oblika rada djece. Prodaja djece i trgovina djecom i njihovo vrbovanje i prisilno držanje na nedobrovoljnom i prisilnom radu, spada u najgore obilike iskorištavanja rada djece. Svako dijete, koje je izloženo nedobrovoljnoj, ropstvu sličnoj potčinjenosti, dužničkom radu, dužničkom ropstvu tipičnom za države Južne Amerike („peonage“), ili ropstvu upotrebom sile, prijevare ili prinude, žrtva je trgovine ljudima, bez obzira na mjesto takvog iskorištavanja. Pokazatelji postojanja prisilnog rada djece obuhvataju situacije u kojima je dijete, navodno, pod starateljstvom osobe koja nije član porodice i koja tjera dijete na rad od kojeg ima finansijsku korist neko izvan porodice tog djeteta, i ko ne nudi djetetu mogućnost da ode.

3. Međunarodna organizacija rada – pokazatelji trgovine ljudima

Definicija trgovine ljudima, data u Protokolu iz Palerma, vrlo je složena. Zbog toga nas ne treba iznenaditi što pravnici i zakonodavci i dalje raspravljaju o određenim pitanjima, koja proizilaze iz ove definicije. Značajna diskusija vođena je, naprimjer, oko toga mora li trgovina ljudima uključivati i kretanje osobe koja je predmet trgovine, bilo da je ono unutar granice ili preko granica, zajedno sa procesom vrbovanja, ili naglasak treba biti samo na iskorištavanju, koje se javlja na samom kraju. Sljedeće pitanje odnosi se na to uključuje li trgovina ljudima u svrhu eksploatacije, nužno i prinudu.²²

Opći pregled Međunarodne organizacije rada 2007 daje neka korisna objašnjenja u vezi s ovim pitanjima.²³ Jedno od tih pitanja je koncept dobrovoljne ponude rada ili usluge, i kako se može nametnuti prinuda. Vanjska prinuda, ili indirektna, koja se upliće u slobodu radnika da se „dobrovoljno ponudi“, može proizići ne samo iz nekog postojećeg akta vlasti, nego i iz prakse poslodavca, naprimjer, kada su radnici migranti navedeni – obmanom, lažnim obećanjima ili zadržavanjem ličnih dokumenata – ili prisiljeni da ostanu na raspolaganju poslodavcu. Ovakve prakse predstavljaju jasno

---

22 ILO, “The Cost of Coercion: Global Report under the Follow-Up to the ILO Declaration on Fundamental Principles and Rights at Work”, 2009, dostupno na: http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/@ed_norm/@relconf/documents/meetingdocument/wcms_106230.pdf.

23 International Labour Conference 96th Session, 2007 Report III (Part 1B): General Survey concerning the Forced Labour Convention, 1930 (No. 29), and the Abolition of Forced Labour Convention, 1957 (No. 105);

kršenje konvencija MOR-a o prisilnom radu. Međutim, ni poslodavac, ni država, nisu odgovorni za svaku vanjsku prinudu koja se pojavi u praksi.²⁴

Kao što je napomenuto u Općem pregledu, Protokol iz Palerma o trgovini ljudima ima važne implikacije na tumačenje koncepta pristanka, kada je riječ o radnom ili uslužnom odnosu. On sadrži jednu kvalifikatornu odredbu u smislu da je pristanak žrtve trgovine nebitan u odnosu na namjeravanu eksploataciju, ako je korištena prijetnja ili upotreba sile, otmica, prijevara, obmana, zloupotreba službenog položaja, ili težak položaj, od kojih svaki pojedinačno isključuje dobrovoljnu ponudu ili pristanak. S obzirom na to da sredstva prinude nisu relevantna, kada god se radi o djeci, u ovim slučajevima ne postavlja se pitanje pristanka.

Pokazatelji MOR-a od praktičnog su značaja, jer u praksi može biti vrlo teško prepoznati trgovinu ljudima u svrhu radne eksploatacije i prisilnog rada.²⁵ Svrha ovih indikatora je da posluže kao sredstvo inspektorima rada, jer oni nastoje utvrditi treba li nekog radnika smatrati žrtvom trgovine (je li predmet, kao takav, sudski procesuiran). Isti pokazatelji mogu poslužiti kao vodič za državne statističke urede prilikom izrade državnih procjena, posebno u državama porijekla, kada intervjuiraju predstavnike migranata koji su se vratili.

Postoje **četiri seta operativnih pokazatelja** za odrasle i za djecu žrtve trgovine u svrhu radne eksploatacije i seksualnog iskorištavanja. Svaki set predstavlja listu pokazatelja, koji su relevantni za sljedeće dimenzije definicije trgovine:²⁶

- **Vrbovanje putem obmane** (ili obmana tokom vrbovanja, premještanja i prijevoza): 10 pokazatelja
- **Prinudno vrbovanje** (ili prinuda tokom vrbovanja, premještanja i prijevoza): 10 pokazatelja
- **Vrbovanje zloupotrebom teškog položaja**: 16 pokazatelja
- **Eksploacijski uvjeti rada**: 9 pokazatelja
- **Prinuda na odredištu**: 15 pokazatelja
- **Zloupotreba teškog položaja na odredištu**: 7 pokazatelja

---

24 Sam Maher u kampanji Clean Clothes: *False Promises: Migrant Workers in the Global Garment Industry*, 2009.

25 Metodologija korištena za dobijanje konsenzusa o pokazateljima trgovine ljudima naziva se *Delphi* metod. Cilj *Delphi* metodologije je dobiti rezultat, koji se zasniva na konsenzusu široke grupe eksperata. U ovom kontekstu, to je uključivalo dvije sukcesivne elektronske ankete stučnjaka u borbi protiv trgovine ljudima. Prva anketa, u aprilu 2008. godine, bila je prikupljanje pokazatelja od ekspertne grupe; druga, u julu 2008. godine, uspostava rejtinga pokazatelja. Eksperti su birani iz 27 država članica Evropske unije iz policije, vlade, akademske zajednice i naučnoistraživačkih instituta, NVO-a, međunarodnih organizacija, inspekcija rada, sindikata i sudstva.

26 Vidi Aneks 1 - Međunarodna organizacija rada: Pokazatelji trgovine odraslim osobama i djecom u cilju eksploatacije radne snage.

Unutar samog seta, svaki od pokazatelja kvalificira se kao ***jak, srednji ili slab***. Međutim, jedan pokazatelj može biti klasificiran kao jak, ako su djeca u pitanju, i istovremeno imati srednju vrijednost u odnosu na odrasle, ili biti jak u slučaju seksualnog iskorištavanja, a slab, u slučaju eksploatacije radne snage. Za svaku potencijalnu žrtvu, svaka od šest dimenzija definicije trgovine, procjenjuje se neovisno o ostalima. Rezultat ove procjene je pozitivan, ako je ta dimenzija prisutna u odnosu na potencijalnu žrtvu, a negativan, ako nije. Da bi neka dimenzija bila pozitivna, ona mora obuhvatati najmanje:

- Dva jaka pokazatelja, ili
- Jedan jaki pokazatelj i jedan srednji ili slabi pokazatelj, ili
- Tri indikatora srednje vrijednosti, ili
- Dva indikatora srednje vrijednosti i jedan slabe vrijednosti.

Nakon što je obavljena procjena svake dimenzije, konačna analiza obuhvata kombiniranje šest elemenata, kako bi se identificirala žrtva trgovine. U slučaju djece, u skladu sa Protokolom iz Palerma, prisustvo obmane i prinude nije nužno za prisustvo krivičnog djela trgovine ljudima. Spomenuti pokazatelji služe kako bi se olakšao proces identifikacije žrtava trgovine ljudima u svrhu eksploatacije radne snage.²⁷

---

27 Operativni indikatori trgovine ljudima: Rezultati Delphi istraživanja koju su proveli MOR i Evropska komisija, 2009, dostupno na: http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/@ed_norm/@declaration/documents/publication/wcms_105023.pdf.

III. Bosna i Hercegovina: Okvir za borbu protiv trgovine ljudima

Bosna i Hercegovina je poduzela zakonodavne i operativne mjere kako bi ojačala svoje kapacitete za borbu protiv trgovine ljudima. Radi poštivanja međunarodnih standarda, BiH je ratificirala UNCTOC i njene protokole, uključujući i Protokol iz Palerma. BiH je, također, 2008. godine, ratificirala Konvenciju Vijeća Evrope i obavezala se na puno poštivanje zakonskih, i drugih mjera, koje proističu iz ovih dokumenata.

BiH je ratificirala i sljedeće konvencije MOR-a:

Br. 29: zabrana prisilnog rada;

Br. 97: migracija u svrhu zapošljavanja (revidirana);

Br. 105: ukidanje prisilnog rada; i

Br. 142: radnici migranti (dopunske odredbe).

Međunarodni standardi obavezuju BiH na puno poštivanje, ne samo u pogledu zakonodavne usuglašenosti i implementacije, nego i u pogledu osiguravanja institucionalnog i operativnog kapaciteta za sudsko procesuiranje i sprečavanje trgovine, uključujući i trgovinu u svrhu radne eksploatacije. Ove iste mjere moraju osigurati i identificiranje i zaštitu žrtava.

1. Mehanizam koordinacije: državni koordinator za borbu protiv trgovine ljudima i ilegalne imigracije u Bosni i Hercegovini

Vijeće ministara BiH je, 2003. godine, donijelo odluku o uspostavljanju jedinstvenog tijela na nivou države za koordinaciju aktivnosti u vezi sa borbom protiv trgovine ljudima.²⁸ Oformljena je Državna grupa koju su činili predstavnici svih ministarstava, na čelu sa državnim koordinatorom.²⁹ Uspostavljene su tri podgrupe za zaštitu, prevenciju i krivično gonjenje u svrhu unapređenja koordinacije, kao i jedna grupa posvećena problemima trgovine djecom. Izabrani su oficiri za vezu u svim strukturama koje rade na primjeni zakona u BiH, čime se stvorila direktna linija

---

28 U julu 2003. godine, Vijeće ministara je donijelo Odluku o procedurama i načinu koordinacije aktivnosti na sprečavanju trgovine ljudima i ilegalne imigracije u BiH i uspostavljanju funkcije državnog koordinatora za BiH.

29 Prema raspoloživim informacijama, ova grupa više nije u funkciji.

komunikacije sa svim policijskim agencijama.³⁰ Vrlo brzo su uspostavljene i veze sa međunarodnim organizacijama.³¹

Radi poboljšanja saradnje među akterima, Operativnim planom za period 2008.-2012. godine (dio Državnog akcionog plana za period 2008.-2012. godine³²) predviđa se uspostavljanje posebnog Odsjeka unutar Ministarstva sigurnosti BiH,³³ koji treba pružiti stručnu, tehničku i administrativnu podršku ovoj Državnoj grupi i svim drugim agencijama u provedbi Akcionog plana.³⁴

U skladu sa Državnim akcionim planom za borbu protiv trgovine ljudima i ilegalne imigracije, Ured državnog koordinatora za borbu protiv trgovine ljudima i ilegalne imigracije, u suradnji sa Ministarstvom za ljudska prava i izbjeglice, 2008. godine je uspostavio mehanizam za monitoring i implementaciju minimuma standarda za zaštitu žrtava trgovine ljudima od strane raličitih agencija. Četiri regionalna tima za monitoring – u Banjoj Luci, Mostaru, Tuzli i Sarajevu – osiguravaju kontinuiranu evaluaciju kvaliteta usluga, koje pružaju profesionalci i relevantne institucije, naročito u pogledu kvaliteta usluga koje se pružaju žrtvama trgovine ljudima.

Međutim, usprkos početnom uspjehu u uspostavljanju jednog sveobuhvatnog mehanizma koordinacije, funkcioniranje uspostavljenih tijela predstavlja ozbiljan razlog za zabrinutost. Državna grupa, kao jedan od glavnih mehanizama politike djelovanja, nije više operativna, kao ni tri podgrupe. Ovo sav teret koordinacije stavlja na državnog koordinatora i Odsjek u Ministarstvu sigurnosti BiH, koji još uvijek nema dovoljan broj zaposlenih.

2. Državni akcioni i operativni planovi

Uzimajući u obzir ozbiljnost situacije i važnost poduzimanja sveobuhvatnih i koordiniranih mjera za suzbijanje trgovine ljudima, Vijeće ministara je, 2001. godine, usvojilo prvi Akcioni plan za borbu protiv trgovine ljudima. Prvi Državni akcioni plan bio je usmjeren na kreiranje odgovarajućeg zakonskog okvira i izgradnju

---

30 Državna agencija za informacije i zaštitu (SIPA): <http://sipa.gov.ba/en/uvod.html>, Granična policija: <http://www.granpol.gov.ba/Home.aspx>; linkovi entiteskih MUP-ova, kao i BD, te MUP FBiH i kantonalni MUP-ovi mogu se naći na: http://www.fup.gov.ba/joomla/index.php?option=com_content&task=section&id=13&Itemid=82; web stranica MUP-a RS je: http://www.mup.vladars.net/index_lt.htm; web stranica Policije BD BiH je: <http://www.bdcentral.net/Vlada/Members/policija>.

31 Za više informacija vidi: ODIHR & Council of Europe, Review of Legislation Pertaining to Combating Trafficking in Human Beings in BiH, Opinion-Nr: 127/2009 (MA), dostupno na: www.legislationonline.com.

32 Puni naziv izvještaja je: "Akcioni plan za borbu protiv trgovine ljudima u BiH za period 2008.-2012. godine". Nezvanični prijevod na engleski jezik dostupan je na: <http://www.anti-trafficking.gov.ba/?otvori=dokumenti&kat=1&lang=eng>.

33 Web stranica Ministarstva:

http://www.msb.gov.ba/home/index.php?option=com_frontpage&Itemid=1&lang=en;

34 Državni akcioni plan, str. 20;

institucionalnih kapaciteta, kao i na izradu odgovarajućeg mehanizma za zaštitu žrtava trgovine ljudima.

Drugi Državni akcioni plan³⁵ proširio je ciljeve postavljene prethodnim planom i uveo nove ciljeve, koji sadrže sljedeće: pružanje podrške zakonskom okviru i krivičnom gonjenju trgovaca ljudima, zaštitu žrtava i žrtava svjedoka, prevenciju i međunarodnu suradnju. Treći Državni akcioni plan, za period 2008.-2012. godine, usvojio je isti pristup i zasniva se na detaljnoj ocjeni situacije i trendova u trgovini ljudima u BiH. Njime je, također, obuhvaćen niz ciljeva, usmjerenih na efikasniju regionalnu suradnju.

Analiza implementacije prethodnih državnih planova aktivnosti pokazuje određene pozitivne pomake u borbi protiv trgovine ljudima. Posebno bismo istaknuli razvoj institucionalnih kapaciteta, poboljšani pravni i regulatorni okvir, jačanje aktivnosti na prevenciji, dobre rezultate u krivičnom gonjenju i izradu standarda zaštite za žrtve trgovine ljudima, i, konačno, razvijene kanale i mehanizme za međunarodnu suradnju. Vrijedi navesti činjenicu da napredak uveliko ovisi o donatorskim fondovima, jer su budžetom BiH predviđena sredstva samo za funkcioniranje Odsjeka i direktnu pomoć žrtvama trgovine ljudima. Takva situacija jedva da se može smatrati održivim rješenjem u situaciji u kojoj trgovina ljudima stalno mijenja svoj izgled i karakter.

Međutim, kao i u većini država, trgovina ljudima i dalje je prisutna u BiH, mijenjajući svoj oblik i prilagođavajući se novim okolnostima. Postoji potreba za nastavljanjem aktivnosti koje su usmjerene na borbu protiv trgovine ljudima kroz institucionalizaciju i daljnje jačanje koordinacijskih struktura, poboljšanje pomoći žrtvama, efikasnije gonjenje trgovaca ljudima, kao i na sveobuhvatne odgovore usmjerene na suzbijanje ove pojave.

3. Zakonodavni okvir u Bosni i Hercegovini

Kao što je već navedeno u prethodnom dijelu teksta, BiH je ratificirala UNCTOC i Protokol iz Palerma, kao i Konvenciju Vijeća Evrope. Odredbama ovih dokumenata nameću se snažne obaveze, koje su detaljno opisane u prethodnim poglavljima. BiH je, također, ratificirala sljedeće konvencije MOR-a: Br. 29: zabrana prisilnog rada; Br. 97: migracija u svrhu zapošljavanja (revidirana); Br. 105: ukidanje prisilnog rada i Br. 142: radnici migranti (dopunske odredbe).

Konvencije MOR-a obavezuju države potpisnice da spriječe prisilni ili obavezni rad u svakom obliku. Države se, također, slažu da ne mogu *“nametati ili dozvoliti nametanje prisilnog ili obaveznog rada u korist fizičkih osoba, kompanija ili udruženja.”* Ovo u praksi znači da države članice moraju usvojiti zakone koji osiguravaju kažnjavanje onih fizičkih osoba koje prisiljavaju druge da rade protiv svoje volje.

---

35 Drugi akcioni plan za period 2005.-2007. godine, koji je usvojilo Vijeće ministara, 2005. godine;

Ove konvencije MOR-a, također, garantiraju zaštitu registriranim radnicima migrantima, a države su dužne osigurati za sve migrante “*postupanje koje nije ništa manje povoljno od onog koje uživaju državljani [te države].*” Ovo je vrlo bitno za zaštitu žrtava trgovine ljudima, jer veliki broj žrtava zakonito ulazi u neku državu i tek kasnije se otkrije da ih se prisiljava na rad drugačiji od dogovorenog i tako se nađu u položaju žrtve eksploatacije. Zbog toga se odredbe o zaštiti ove kategorije migranata trebaju efikasno primjenjivati na ovu kategoriju žrtava trgovine ljudima.

3.1. Krivično zakonodavstvo u Bosni i Hercegovini

3.1.1. Krivična djela koja se odnose na trgovinu ljudima

Trgovina ljudima definirana je kao odvojeno krivično djelo u Krivičnom zakonu BiH (KZ BiH). Kada je 2003. godine KZ BiH donesen, on je uključivao definiciju trgovine ljudima prema Protokolu iz Palerma. Nedavne izmjene i dopune KZ BiH osigurale su usuglašenost sa Konvencijom Vijeća Evrope na državnom nivou, dok KZ BiH daje sveobuhvatnu definiciju trgovine ljudima.³⁶ KZ BiH, također, uključuje i odredbe o povezanim krivičnim djelima, kao što su: krivična djela zasnivanja ropskog odnosa i prijevoza osoba u ropskom odnosu,³⁷ međunarodno vrbovanje radi prostitucije³⁸ i krijumčarenje ljudi³⁹

Bitno je istaći da se trgovina ljudima ne definira samo na državnom nivou, što je uzrokovano postojećom ustavnom strukturom u BiH. BiH ima četiri odvojena krivičnopravna sistema, od kojih svaki ima svoj krivični zakon. Krivični zakon Federacije BiH (KZ FBiH) i Brčko distrikta BiH (KZ BD BiH) propisuju krivično djelo “navođenje na prostituciju”, ipak djelo, kao takvo, nije u skladu sa zahtjevima po Konvenciji Vijeća Evrope kada je riječ o biću elemenata krivičnog djela trgovine ljudima. Ovo djelo ograničava se na prostituciju u svrhu eksploatacije i ne poznaje druge oblike iskorištavanja.⁴⁰ Osim toga, i Krivični zakon Republike Srpske (KZ RS) propisuje djelo trgovina ljudima radi vršenja prostitucije. Ova definicija nije u skladu sa zahtjevima Konvencije Vijeća Evrope jer ograničava prostituciju u svrhu

---

36 KZ BiH, “Službeni list BiH”, brojevi: 3/03, 32/03, 37/03, 54/04, 61/04, 30/05, 53/06, 55/06, 32/07 i 8/10);

37 KZ BiH, član 185;

38 KZ BiH, član 187;

39 KZ BiH, član 189;

40 Više o usuglašenosti zakonodavstva BiH sa Konvencijom Vijeća Evrope vidi: ODIHR i Vijeće Evrope, *Analiza pravnih propisa koji se odnose na borbu protiv trgovine ljudima u Bosni i Hercegovini*, Mišljenje broj: 127/2009 (MASz), dostupno na: www.legislationonline.com.

eksploatacije⁴¹, ona također ne prihvata ugroženu poziciju osobe mlađe od 18 godina i zahtijeva upotrebu sredstava iskorištavanja, kako bi se radilo o krivičnom djelu.⁴²

Na taj način, krivično djelo trgovine ljudima, kao posebno krivično djelo, propisano je samo u KZ BiH, a ne i u krivičnim zakonima entiteta i Brčko Distrikta BiH. Trgovina ljudima u svrhu radne eksploatacije propisana je kao krivično djelo samo u ovom Zakonu, po kojem je propisan kazneni okvir najmanje tri godine zatvora. Kvalifikatorni oblici djela predviđeni su ukoliko je krivično djelo izvršeno prema djeci, u okviru organizirane grupe ljudi, zloupotrebom položaja, te ukoliko su nastupile teške tjelesne ozljede i smrt.

3.1.2. Krivična djela koja proizilaze iz povrede radnog odnosa

Zaštita prava radnika, također, je zagarantirana krivičnim zakonima entiteta. Relevantne odredbe uključuju član 226 KZ RS (povreda osnovnih prava radnika): član 280 KZ FBiH (kršenje prava koja proističu iz zaposlenja) i član 274 KZ BD (povreda prava iz radnog odnosa). Ova krivična djela može počinuti bilo koja osoba koja se svjesno ne pridržava zakona, drugog propisa ili kolektivnog ugovora pri zasnivanju ili raskidanju ugovora o radu; plaći i drugim naknadama; radnom vremenu; odmoru ili odsustvu; zaštiti žena, omladine i osoba s invaliditetom; prekovremenom ili noćnom radu i time povrijedi, uskrati ili ograniči pravo radnika

Prilikom kvalifikacije kršenja prava radnika kao krivičnog djela, zakonodavac pruža najveći nivo zaštite od strane države, obavezujući pravne i fizičke osobe da u potpunosti poštuju zakon o radu, pod prijetnjom sankcija.

Da bi djela navedena u gornjem dijelu teksta postojala potrebno je da počinitelj povrijedi, uskrati ili ograniči određena prava, tj. prava propisana posebnim zakonima (uglavnom zakonima entiteta i BD). Krivično djelo postoji samo ako je djelo počinjeno, dok se element bića krivičnog djela određuje prema posljedici. Posljedice mogu biti potpuno uskraćivanje prava ili ograničavanje radnih prava. U praksi, ovo znači da povreda zakona, koja za posledicu nije imala uskraćivanje ili ograničavanje prava, ne bi predstavljala ovo krivično djelo. (Umišljaj za izvršenje djela je neophodan element, dok se pokušaj ne kažnjava.)

Krivično zakonodavstvo u BiH propisuje zaštitu radnika i njihovih prava kroz odredbe koje se odnose na povredu prava, koje proizilaze iz radnog odnosa, kao i kroz krivično djelo trgovine ljudima u svrhu radne eksploatacije. Krivično djelo trgovine ljudima postojat će u onim slučajevima u kojima je moguće utvrditi druge konstitutivne elemente (radnja, sredstvo i svrha). Kvalifikacija krivičnog djela ovisit će o činjeničnim okolnostima svakog pojedinačnog slučaja, ali institucije moraju biti svjesne međusobne veze zaštite prava iz radnog odnosa i trgovine ljudima. Posebnu

---

41 ODIHR i Vijeće Evrope, *Analiza pravnih propisa koji se odnose na borbu protiv trgovine ljudima u Bosni i Hercegovini*, Mišljenje broj: 127/2009 (MASz), dostupno na: www.legislationonline.com.

42 KZ RS, član 198;

pažnju treba posvetiti pitanju pristanka, ili njegovog odsustva prilikom procjene činjenica u vezi sa slučajem, kako bi se pravilno uočio slučaj trgovine ljudima u svrhu radne eksploatacije. U slučaju djece, (osobe mlađe od 18 godina) pitanje sredstava korištenih za eksploataciju nije neophodno.

3.1.3. Imovinskopravni zahtjev

Naknada štete žrtvama krivičnih djela predstavlja važan stub pristupa pravdi. Jednako važan aspekt naknade je pravo na informaciju o mogućnosti traženja odštete i načina njegovog ostvarivanja u određenom krivičnopravnom sistemu. Međunarodni standardi prihvataju važnost naknade i propisuju obavezu državi da osigura mogućnosti odštete žrtvama za štetu koju su pretrpjeli.⁴³ Ovi standardi smatraju pristup informacijama i pravnoj pomoći žrtava jednako važnim za efikasno uživanje prava na odštetu.

Krivično zakonodavstvo BiH na svim nivoima osigurava da žrtve trgovine ljudima mogu podnijeti imovinskopravni zahtjev u krivičnom postupku, kao jedan od oblika obeštećenja.⁴⁴ Oštećena strana se definira kao "osoba čija su osobna ili imovinska prava ugrožena ili prekršena krivičnim djelom".⁴⁵ U skladu sa relevantnim odredbama, sud odlučuje o imovinskopravnom zahtjevu u krivičnom postupku, ukoliko ova odluka ne bi znatnije produžila krivični postupak.⁴⁶ Time je ova odluka ostavljena diskrecijskom pravu suda, koji procjenjuje u svakom pojedinačnom slučaju, da li bi odluka o imovinskopravnom zahtjevu znatnije produžila krivični postupak. Takav prijedlog za ostvarivanje imovinskopravnog zahtjeva može se odnositi na naknadu materijalne i nematerijalne štete, povrat stvari ili poništenje određenog pravnog posla.

43 Član 6 stav 6 Protokola iz Palermo glasi: "Svaka država potpisnica dužna je osigurati da njen domaći pravni sistem sadrži mjere koje žrtvama trgovine ljudima nude mogućnost dobijanja odštete za pretrpljenu štetu". Odgovarajućom odredbom u Konvenciji o organiziranom kriminalu, u članu 25 stav 2 zahtijeva se da se uspostave barem neke „odgovarajuće procedure“, kako bi se osigurao pristup odšteti ili restituciji. Vidi, također, član 15 – Odšteta i pravna ispravka – u Konvenciji Vijeća Evrope, kojim se propisuje da svaka članica treba osigurati da žrtve imaju, od svog prvog kontakta sa nadležnim organima vlasti, pristup informacijama o relevantnim sudskim i administrativnim postupcima na jeziku koji razumiju. One će, također, osigurati u svom domaćem pravu, pravo na pravnu pomoć i besplatnu pravnu pomoć za žrtve, pod uvjetima predviđenim u domaćim zakonima, dok će svaka članica, u svojim domaćim zakonima, osigurati pravo žrtava na odštetu od počinitelaca. Stav 4 glasi: „Svaka članica dužna je usvojiti takve zakonske ili druge mjere koje su potrebne da bi se garantirala odšteta žrtvama, u skladu sa domaćim zakonom, naprimjer, uspostavljanjem fonda za odštetu žrtava ili mjerama ili programima čiji je cilj socijalna pomoć i socijalna integracija žrtava, što se može finansirati iz sredstava koja proističu iz primjene mjera predviđenih članom 23.“

44 Vidi: Misija OSCE-a u BiH - Brošura o naknadi štete i obrazac imovinsko-pravnog zahtjeva: http://www.oscebih.org/documents/osce_bih_doc_2010122713020999eng.pdf.

45 Vidi: član 20 (h) Zakona o krivičnom postupku BiH ("Službeni list" BiH, brojevi: 3/03, 32/03, 36/03, 26/04, 63/04, 13/05, 48/05, 46/06, 76/06, 29/07, 32/07, 53/07, 76/07, 15/08, 58/08, 12/09, 16/09 i 93/09) i odgovarajuće članove zakona o krivičnom postupku entiteta i BD.

46 Odredbe o imovinskopravnom zahtjevu sadržane su u Poglavlju XVII ZKP BiH, vidi član 193 i naredne članove.

Oštećena strana ne mora odlučiti da podnese prijedlog za ostvarenje imovinskopravnog zahtjeva na početku postupka. Prema zakonu, prijedlog se može podnijeti najkasnije do završetka glavnog pretresa ili pretresa za izricanje krivičnopravne sankcije pred sudom.⁴⁷ Prijedlog za ostvarivanje imovinskopravnog zahtjeva podnosi se tužiocu, odnosno sudu. U odnosu na obaveze suda, odnosno tužilaštva u odnosu na utvrđivanje činjenica, obaveza je tužioca da prikupi dokaze o imovinskopravnom zahtjevu u pogledu krivičnog djela.⁴⁸ Osim toga, tužilac i sud dužni su ispitati osumnjičenog ili optuženog u vezi sa činjenicama koje se tiču prijedloga ovlaštene osobe.

O zahtjevu odlučuje sud, a zakon propisuje i mogućnost predlaganja medijacije. Prijedlog za upućivanje na medijaciju mogu dati do završetka glavnog pretresa i oštećeni i optuženi (i branilac). Sud može dodijeliti imovinskopravni zahtjev u cijelosti ili djelomično, a za ostatak ga uputiti na parnični postupak. Nadalje, zakon predviđa da ukoliko podaci krivičnog postupka ne pružaju pouzdanu osnovu ni za potpunu ni za djelomičnu presudu, sud će oštećenog uputiti na parnični postupak za cjelovito ostvarenje tog zahtjeva.⁴⁹ Ako sud donese oslobađajuću presudu, oštećena strana bit će obaviještena o mogućnosti ostvarivanja imovinskopravnog zahtjeva u okviru parničnog postupka.⁵⁰

Oštećena strana može povesti odvojenu parnicu za naknadu štete (materijalne i nematerijalne). Analiza predmeta u vezi sa trgovinom ljudima, koji su bili pred sudovima u BiH, pokazuje da sud rijetko odlučuje po prijedlozima za ostvarivanje imovinskopravnog zahtjeva u krivičnom postupku, bez obzira na kompleksnost zahtjeva. U većini slučajeva, oštećena strana se upućuje na parnični postupak; broj parnica koje su povele oštećene strane nije zvanično dostupan. Iako Konvencija Vijeća Evrope predviđa obavezu uspostavljanja mehanizma kojim bi se osigurala odšteta od države, putem jednog, naprimjer, odštetnog fonda ili nekog alternativnog mehanizma, BiH nije uspostavila zamjenske mehanizme, izuzev postupaka opisanih u prethodnom dijelu teksta.⁵¹

---

47 Vidi: Zakon o krivičnom postupku BiH, član 195.

48 Vidi: Zakon o krivičnom postupku BiH, član 197.

49 Vidi: Zakon o krivičnom postupku BiH, član 198.

50 Ibid., stav 3;

51 ODIHR i Vijeće Evrope, *Analiza pravnih propisa koji se odnose na borbu protiv trgovine ljudima u Bosni i Hercegovini*, Mišljenje broj: 127/2009 (MASz), dostupno na: www.legislationonline.com. . p. 67 i 68;

3.2. Zaštita radnika i zabrana prisilnog rada

3.2.1. Pravni okvir – zakoni o radu

BiH nema jedan jedinstveni zakon o radu. Radni odnosi regulirani su zakonima o radu na nivou entiteta i BD BiH. Zakoni o radu propisuju preduvjete kojima se zabranjuje radna eksploatacija, kao što je zabrana diskriminacije. Svaka osoba koja traži zaposlenje, kao i osoba koja se zapošljava, ne smije biti predmet diskriminacije na temelju rase, boje kože, spola, jezika, vjerske pripadnosti, političkog ili drugog mišljenja, nacionalne ili socijalne pripadnosti, materijalnog statusa, rođenja ili drugih okolnosti, pripadanja ili nepripadanja nekoj političkoj stranci, članstva ili nečlanstva u sindikatu, fizičkih ili psihičkih problema, obrazovanja, radnih uvjeta i zahtjeva, otkazivanja ugovora i drugih pitanja koja proističu iz radnog odnosa.

Zakoni o radu, također, predviđaju stroge uvjete potpisivanja ugovora, minimalne plaće i posebne odredbe za zaštitu maloljetnika i žena. Njima se, također, ograničava radno vrijeme, osigurava pravo na rad u sigurnom okruženju i pruža zaštita na radu, kao i plaćeno i neplaćeno odsustvo.

Prava u pogledu rada obuhvataju i prava nezaposlenih osoba i socijalno osiguranje. Relevantne odredbe koje reguliraju status tih osoba mogu se naći u zakonima o zapošljavanju i mjerama socijalnog osiguranja za nezaposlene osobe u Federaciji BiH i Republici Srpskoj.⁵² Ovim zakonima predviđaju se mogućnosti uspostavljanja zavoda za zapošljavanje u entitetima. Agencija za rad i zapošljavanje BiH uspostavljena je Zakonom o radu i zapošljavanju BiH.⁵³ Agencija je zadužena za koordiniranje zapošljavanja radnika iz BiH u inozemstvu, u suradnji sa zavodima za zapošljavanje entiteta i BD BiH, član 6 (i). Ove odredbe čine okvir za usklađivanje ponude i potražnje na tržištu rada.

Zabrana prisilnog rada predviđena je relevantnim zakonima. Svaki ugovor koji se potpisuje, poštujući zakone o radu, garantira sigurno radno okruženje, poštivanje prava i umanjuje mogućnost rizika da ugrožene kategorije zaposlenika ne postanu žrtve prisilnog rada i/ili trgovine ljudima u svrhu radne eksploatacije.

3.2.2. Institucionalni okvir: inspekcije rada

Inspekcije rada su zadužene za nadzor i osiguravanje pravilne primjene zakona o radu. Konvencijom MOR-a br. 81 o inspekciji rada⁵⁴ propisuje se da inspekcija rada

---

52 Zakon Federacije BiH; Zakon je donesen 2001. godine ("Službene novine FBiH", broj: 41/01) dopunjen i izmijenjen 2005. godine ("Službene novine FBiH", broj: 22/05), a relevantna odredba u Republici Srpskoj može se naći u "Službenom glasniku Republike Srpske", broj: 54/05 – usuglašena verzija, 64/06 "Službeni glasnik Republike Srpske", brojevi: 38/00 i 85/03.

53 ("Službeni list BiH", broj: 21/03 dopunjen i objavljen u "Službenom listu BiH", broj: 43/09);

54 Vidi: član 3 Konvencije, dostupno na: <http://www.ilo.org/ilolex/cgi-lex/convde.pl?C081>.

mora štiti uvjete rada svih vrsta radnika, a Konvencijom MOR-a br. 150 o radnim upravama⁵⁵ preporučuje se da funkcije radne uprave uključe i neformalne radnike.

U praksi, kao što to pokazuju međunarodna istraživanja, inspekcije rada su suočene sa brojnim poteškoćama.⁵⁶ Pored toga što su nedovoljno opremljene u pogledu materijalnih i ljudskih resursa, one se suočavaju sa teškoćama u određivanju lokacija skrivenih kompanija ili ilegalnih radnika, utvrđivanja činjenica u vezi s ugovorima, radnim vremenom, plaćama i doprinosima za socijalno osiguranje. Inspektori se, također, susreću s stranim radnicima bez važećih radnih dozvola. Prema istom istraživanju, pitanja nepravilnosti u ugovorima o zapošljavanju migranata razlog su najvećeg broja inspekcijskih pregleda i sankcija, koje navodi većina inspekcijskih službi.⁵⁷

Trgovina ljudima i prisilni rad obično se suzbijaju kroz sistem krivičnog pravosuđa, mada se istodobno dragocjena i komplementarna uloga inspektora rada ponekad zanemaruje. Primjena zakona o radu i njihova provedba preko inspekcija rada i sudova može biti dodatni način u borbi protiv trgovine ljudima i prisilnog rada. U tom pogledu, inspektori rada predstavljaju dragocjeno polazište i nalaze se u najboljem položaju da daju rano upozorenje prije nego što dođe do trgovine ljudima i prije nego što situacija sa prisilnim radom postane ozbiljnija. Također, inspektori rada imaju lakši pristup radnim mjestima i radnicima od policije ili tužilaca. Uprkos svemu tome, inspektori rada još uvijek nisu uključeni u Državni referalni mehanizam u BiH.

Institucije u BiH, koje su možda u poziciji da ostvare ovu ulogu, su inspekcije rada koje su organizirane na nivou entiteta i BD BiH. U FBiH, Inspekcija rada je organizacijska jedinica Federalne uprave za inspekciju, dok su kantonalne inspekcijske službe pod kantonalnim upravama za inspekciju.⁵⁸ Inspekcija rada kontrolira primjenu zakona i, posebno, osigurava zaštitu radnika tokom zaposlenja, socijalnog osiguranja radnika, zakonitost ugovora o zapošljavanju, zapošljavanje stranaca i specijalnu zaštitu djece.⁵⁹

Inspekcija rada i zaštite na radu u okviru Inspekcije Republike Srpske vrši inspekcijski nadzor zakona u vezi sa radom.⁶⁰ Njihove nadležnosti uključuju nadzor nad primjenom zakona kojima se reguliraju prava radnika i njihova zaštita, a posebno prava u vezi sa zasnivanjem radnog odnosa, potpisivanjem i provedbom ugovora,

---

55 Vidi: član 7 Konvencije, dostupno na : <http://www.ilo.org/ilolex/cgi-lex/convde.pl?CI150>.

56 Vidi: MOR: Labour inspection and labour administration in the face of undeclared work and related issues of migration and trafficking in persons: Practices, challenges and improvement in Europe towards a labour inspection policy Budapest October 2009, available at: http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_dialogue/---lab_admin/documents/genericdocument/wcms_116069.pdf.

57 Ibid.;

58 Zakon o inspekcijama rada FBiH, "Službeni list FBiH, broj: 69/05;

59 Vidi: član 33 Zakona o inspekcijama rada u FBiH.

60 Zakon o inspekcijama u Republici Srpskoj, "Službeni glasnik Republike Srpske", broj: 74/10;

plaćama i drugim doprinosima, radnim vremenom praznicima, raskidom ugovora i drugim pravima predviđenim relevantnim zakonima.⁶¹

U Brčko distriktu BiH relevantne odredbe o inspekciji rada sadržane su u Zakonu o inspekciji BD BiH.⁶² Inspekcija rada vrši nadzor nad primjenom odredaba koje se odnose na potpisivanje i raskidanje ugovora o radu. Njime se reguliraju obaveze poslodavca, prava nezaposlenih i provode druge aktivnosti propisane zakonom.⁶³ Svim ovim zakonima detaljno se propisuju status inspektora rada, način na koji se provodi inspekcija na licu mjesta i mjere koje stoje na raspolaganju inspektorima ukoliko primijete određene nepravilnosti.

3.3. Imigracija - institucionalni i pravni okvir

Potražnja za jeftinom radnom snagom razvijala se u isto vrijeme kada je zabrinutost za sigurnost dovela do oštrijih mjera kontrole i zatvaranja granica. To je dovelo do situacije u kojoj se pojavila potreba za radnom snagom migranata, koja nije popraćena adekvatnim zakonima o migraciji.⁶⁴ Države koje ne provode ove aktivnosti i dopuštaju podzemlju da razvija svoju ekonomiju, postaju preferirani izbor trgovaca i radnika migranata podjednako („faktor privlačenja“).⁶⁵

3.3.1. Institucionalni okvir

U bivšoj SFRJ, Bosna i Hercegovina je imala geografski centralni položaj u državi i nije imala kapacitete ni iskustvo da upravlja migracionim kretanjima. Nakon rata, počele su se formirati agencije za kontrolu migracija. Danas, glavno tijelo koje je zaduženo za provedbu politika imigracije i azila je Ministarstvo sigurnosti BiH, koje je nadležno za vođenje postupaka i organiziranje pružanja usluga u vezi sa kretanjem i boravkom stranaca.⁶⁶ Granična policija BiH, administrativna organizacija unutar Ministarstva sigurnosti BiH, koja je operativno neovisna, je agencija na nivou BiH zadužena za provedbu politike djelovanja koja se odnosi na nadzor i kontrolu državnih granica i drugih zadataka propisanih Zakonom o graničnoj policiji BiH. Agencija nadležna za reguliranje pitanja upravljanja migracijom u državi je Služba za poslove sa strancima. Služba za poslove sa strancima uspostavljena je 2006. godine i preuzela je dužnosti

61 Vidi: član 26 Zakona o inspekcijama u Republici Srpskoj.

62 Zakon o inspekcijama BD BiH, „Službeni list Brčko distrikta BiH“, brojevi 24/08 i 25/08;

63 Vidi: član 75 Zakona o inspekcijama BD BiH.

64 Dati su prijedlozi o otvorenim granicama kao rješenju ovih problema, vidi, naprimjer, Ahyter T, *Open Borders*, Pluto Press, 2000. Okvir otvorenog prostora Evropske zajednice, također, je posebno relevantan.

65 Vidi: Van Liemt G, „Human Trafficking in Europe: an Economic Perspective“, *ILO Working Paper*, juni, 2004. godine, str. 4.

66 Izdavanje viza, uvjeti ulaska u državu, prelazak državne granice, međunarodna zaštita i rezidentna zaštita, predstavljaju pitanja koja su regulirana Zakonom o kretanju i boravku stranaca i azilu („Službeni list BiH“, broj: 36/08). Odluka o vizama („Službeni list BiH“, broj: 100/08), Pravilnik o izdavanju viza za dugoročni boravak (D viza) i postupci u izdavanju takvih viza („Službeni list BiH“, broj: 104/08) i Pravilnik o ulasku i boravku stranaca („Službeni list BiH“, broj: 81/08).

“inspektora za strance” od lokalne policije; ona je administrativna jedinica unutar Ministarstva sigurnosti BiH koja ima operativnu neovisnost.

3.3.2. Pravni okvir

Glavni zakon o pitanjima imigracije i azila je Zakon o kretanju i boravku stranaca i azilu iz 2008. godine.⁶⁷ Članom 8 ovog Zakona zabranjuje se diskriminaciju stranaca po bilo kojem osnovu, uključujući spol, rasu, boju kože, jezik, vjeru, političko i drugo opredjeljenje, etničko i socijalno porijeklo, pripadnost nacionalnoj manjini, imovinski status, status stečen rođenjem ili neki drugi status. Zakonom se propisuje da je ovo Ministarstvo odgovorno za osiguravanje posebne zaštite i pomoći žrtvama trgovine ljudima u svrhu njihovog rehabilitacije i povratka u državu boravka ili u državu prijema.⁶⁸

Ovim Zakonom predviđa se mogućnost davanja dozvole privremenog boravka na humanitarnoj osnovi strancu koji je žrtva organiziranog kriminala i/ili trgovine ljudima. Njime se predviđa zaštita i pomoć u pogledu rehabilitacije i povratka u državu uobičajenog boravka i/ili u državu prihvata ako ta osoba ne ispunjava opće uvjete za izdavanje dozvole o privremenom boravku.⁶⁹ Dozvola privremenog boravka može se, također, izdati u slučajevima kada je prisustvo nekog stranca potrebno u sudskom postupku i/ili u slučajevima kada stranac surađuje sa vlastima u svrhu otkrivanja krivičnih djela i počinitelaca, ili kada je on žrtva organiziranog kriminala i njegovo prisustvo u BiH je bitno za provedbu sudskog postupka.

Članom 11 propisuje se obaveza dobijanja radne dozvole kada neki stranac namjerava boraviti u BiH u svrhu plaćenog zaposlenja. Ovu dozvolu izdaje organ vlasti zadužen za poslove zapošljavanja stranaca, u skladu s odredbama ovog Zakona ili drugih zakona u BiH, kojima se reguliraju pitanja rada stranaca, ukoliko nije drugačije određeno ovim Zakonom i međunarodnim sporazumima, kojima se propisuje da nije potrebna radna dozvola za posebne vrste poslova. Odredbe ovog člana čine izuzetak u vezi sa strancima koji imaju priznati status izbjeglice ili status supsidijarne zaštite u BiH.

Zakonom je predviđeno da se dozvola može izdati strancu na zahtjev poslodavca, kada je izdavanje dozvole unutar nadležnosti organa vlasti zaduženog za pitanja zapošljavanja stranaca u Federaciji BiH, Republici Srpskoj ili Brčko distriktu BiH. Radne dozvole se izdaju za konkretno radno mjesto i/ili konkretan tip posla i ne mogu se izdavati za period duži od godinu dana.⁷⁰

Broj radnih dozvola je ograničen godišnjom kvotom, koju određuje Vijeće ministara, u skladu sa migracionom politikom i uzimajući u obzir detalje o tržištu rada koje daje

---

67 Zakon o kretanju i boravku stranaca i azilu („Službeni list BiH”, broj: 36/08);

68 Ibid., član 56;

69 Ibid., član 54 stav 1 tačka (a);

70 Ibid., član 77;

Ministarstvo civilnih poslova BiH.⁷¹ Međutim, Zakonom se predviđa mogućnost izdavanja dozvola za posebne kategorije stranaca neovisno o određenim kvotama.⁷² Zakonom se zabranjuje poslodavcu zaključivanje ugovora o zapošljavanju ili drugog relevantnog ugovora sa strancem prije izdavanja dozvole o privremenom boravku. Poslodavac je, također, obavezan dostaviti Ministarstvu jedan primjerak ugovora odmah, ili ne kasnije od tri dana po zaključivanju ugovora.⁷³

3.3.3. Zapošljavanje stranaca

Odredbe sadržane u Zakonu o kretanju i boravku stranaca i azilu i u Ustavu BiH propisuju da se pitanja u vezi s imigracijom reguliraju na nivou Države BiH, međutim, zapošljavanje stranaca regulira se na nivou entiteta i Brčko distrikta BiH. Relevantni okvir uključuje Zakon o zapošljavanju stranaca Federacije BiH,⁷⁴ Zakon o zapošljavanju stranaca i osoba bez državljanstva Republike Srpske⁷⁵ i Zakon o zapošljavanju stranaca Brčko distrikta BiH.⁷⁶

Zakon Federacije BiH o zapošljavanju stranaca donesen je 1999. godine i od tada nije bilo izmjena i dopuna ovog Zakona. Ovim Zakonom predviđa se da se radna dozvola može izdati stranom državljaninu pod uvjetom da on ima dozvolu stalnog/privremenog boravka u BiH i da biro za zapošljavanje nema u svom registru druge osobe koje zadovoljavaju uvjete o zapošljavanju. Radnu dozvolu izdaje služba za zapošljavanje; inspekcija rada je zadužena za nadzor primjene ovog Zakona. Nadalje, inspekcija ima ovlasti da zabrani rad strancu. S obzirom da Zakon o zapošljavanju stranaca nije nikada usuglašen sa Zakonom o kretanju i boravku stranaca i azilu, postupak izdavanja radnih dozvola ne odgovara donesenim zakonima na nivou BiH. U nedostatku takvog zakona, Služba za zapošljavanje Federacije BiH i kantonalne službe donijele su procedure za izdavanje radnih dozvola u skladu sa Zakonom o kretanju i boravku stranaca i azilu, i na taj način premostile pravnu prazninu nastalu nepostojanjem zakona Federacije BiH.⁷⁷

S druge strane, Republika Srpska je, 2009. godine, usvojila Zakon o zapošljavanju stranaca i osoba bez državljanstva, koji je u skladu sa Zakonom o kretanju i boravku stranaca i azilu. Ovim Zakonom propisuje se da na zahtjev poslodavca radnu dozvolu može izdati filijala Zavoda za zapošljavanje Republike Srpske. Godišnju kvotu, prema ovom Zakonu, određuje Zavod za zapošljavanje uz suglasnost Vlade Republike Srpske. Izdavanje radne dozvole uvjetovano je nepostojanjem osobe koja

---

71 Ibid., član 78;

72 Ibid., član 79;

73 Ibid., član 81;

74 "Službeni list Federacije BiH", broj: 8/99;

75 "Službeni glasnik Republike Srpske", broj: 24/09;

76 "Službeni list Brčko distrikta BiH", brojevi: 15/09, 19/09 i 20/10;

77 Dostupno na: www.fzzz.ba/work_permits.

zadovoljava uvjete poslodavca u registru nezaposlenih osoba. Republička inspekcija rada vrši kontrolu primjene ovog Zakona.

Pored toga, u BD BiH donesen je Zakon o zapošljavanju stranaca 2009. godine, s usvojenim izmjenama i dopunama iz 2010. godine. Služba za zapošljavanje BD BiH vrši nadzor njegove primjene i izdaje radne dozvole, pod uvjetom da se osoba s istim kvalifikacijama već ne nalazi u registru nezaposlenih.

Poštivanje prava i obaveza propisanih u zakonima navedenim u prethodnom dijelu teksta pomoglo bi uređenom tržištu rada i ublažilo posljedice trgovine ljudima. Strani radnici sa reguliranim statusom i važećim radnim dozvolama izlažu se manjem riziku da postanu žrtve trgovine ljudima, i, u isto vrijeme, štite se od mogućeg kršenja prava koja proizilaze iz rada.

4. Državni referalni mehanizam

Referalni mehanizam (državni referalni mehanizam) je kooperativni okvir kroz koji državni faktori ispunjavaju obaveze koje imaju u vezi sa zaštitom i promoviranjem ljudskih prava žrtava trgovine ljudima kroz koordiniranje napora u strateškom partnerstvu sa civilnim društvom. (Proces kojim se potencijalna žrtva trgovine ljudima upućuje specijaliziranim službama i kroz koji joj se pruža pomoć - OSCE/ODIHR.)

4.1. Pravilnik o zaštiti stranih žrtava trgovine ljudima

Zaštita stranih žrtava trgovine ljudima prvenstveno je postavljena u Zakonu o kretanju i boravku stranaca i azilu.⁷⁸ Zakonom je predviđeno pravo na privremeni boravak na humanitarnoj osnovi i regulirana posebna zaštita i pomoć žrtvama. Pravilnik o zaštiti stranih žrtava trgovine ljudima propisuje detaljna pravila o postupanju sa žrtvama trgovine ljudima koje nisu državljani BiH. Pravilnik o stranim žrtvama, također, se bavi pitanjem dozvola privremenog boravka na humanitarnoj osnovi, koje se izdaju stranim žrtvama trgovine ljudima.

Žrtva trgovine ljudima ima pravo na privremeni boravak na humanitarnoj osnovi do šest mjeseci u svrhu zaštite, oporavka i povratka u državu porijekla.⁷⁹ Dozvole za privremeni boravak na humanitarnoj osnovi, koje dobiju žrtve trgovine ljudima, mogu biti obnovljene i produžene.⁸⁰

78 Zakon o kretanju i boravku stranaca i azilu („Službeni list BiH”, broj: 36/08, članovi 54, 56 i 58);

79 Ibid., član 54 stav 1 tačka (a) i u vezi sa članom 52 stav 5;

80 Zakon o kretanju i boravku stranaca i azilu, član 52 stav 6; Pravilnik o stranim žrtvama, član 6 stavovi 3 i 4;

Prema Pravilniku, strane žrtve trgovine ljudima imaju sljedeća prava: adekvatan i siguran smještaj; medicinsku pomoć; savjetovanje i informacije, posebno objašnjenje prava i obaveza na jeziku koji razumiju; pravnu pomoć tokom krivičnog i drugih postupaka u kojima žrtve koriste svoja prava; informacije o pristupu diplomatsko-konzularnim predstavništvima država porijekla ili uobičajenog boravka; informacije o mogućnosti i procedurama povratka i različitim vrstama obuke i obrazovanja, ovisno o finansijskim mogućnostima.

Ako je strana žrtva mlađa od 18 godina, Ministarstvo sigurnosti će obavijestiti tijelo nadležno za pitanja socijalne zaštite o potrebi postavljanja privremenog staratelja, čija je obaveza da zastupa interese djeteta kroz cijeli postupak, dok se ne nađe konačno rješenje. U praksi to znači da Centar za socijalni rad postavlja staratelja koji se brine o najboljem interesu djeteta, aktivno pomaže djetetu, vrši ocjenu sigurnosti i učestvuje u prikupljanju dokumentacije potrebne za organiziranje povratka.

4.2. Pravila o zaštiti žrtava i svjedoka žrtava trgovine ljudima državljana Bosne i Hercegovine

Pravila i procedure za direktnu pomoć državljanima BiH, koji su žrtve trgovine ljudima, definirane su u Pravilima o zaštiti žrtava i svjedoka žrtava trgovine ljudima državljana Bosne i Hercegovine.⁸¹ Ovim Pravilima, između ostalog, postavljaju se principi i zajednički operativni standardi u vezi sa procedurama identifikacije, zaštite i pomoći, kao i aktivnosti primarne i sekundarne prevencije.

Iako je *pristanak* potreban kako bi se odraslom državljaninu BiH pomoglo - žrtvi, pomoć i odgovornost za pomoć djetetu koje je državljanin BiH, za koje se sumnja da je žrtva trgovine ljudima, daje se *automatski* svim akterima u referalnom mehanizmu.⁸²

Pravila obavezuju bilo koju instituciju u BiH koja vjeruje da ima ili ima informacije da je neki državljanin BiH predmet trgovine ljudima da odmah obavijesti Državnu agenciju za istrage i zaštitu BiH (u daljnjem tekstu SIPA) i Tužilaštvo BiH. Obavijest o sumnji i/ili informacije o trgovini ljudima mogu se uručiti bilo kojem tužilaštvu ili policijskom odjelu. Proces identifikacije obavlja se korištenjem multidisciplinarnog pristupa i poređenjem podataka, kao i sintezom informacija o slučaju, koje su dobijene od ovlaštenih institucija u BiH i ovlaštenih organizacija.⁸³

Relevantne institucije imaju obavezu da bez oklijevanja izvijeste nadležne agencije o identifikaciji i da obave razgovor u slučajevima kada je potreban pristanak odrasle žrtve ili obavezno prisustvo privremenog staratelja.⁸⁴ Osim toga, Pravila daju

81 Pravila o zaštiti žrtava i svjedoka žrtava trgovine ljudima u BiH („Službeni list BiH”, broj: 66/07, članovi 6, 7, 10 i 15);

82 Svjesni pristanak znači da je žrtva dobila sve relevantne informacije o svom položaju i svu raspoloživu pomoć i da je dobrovoljno pristala na pomoć.

83 Pravila o zaštiti žrtava i svjedoka žrtava trgovine ljudima u BiH („Službeni list BiH”, broj: 66/07, član 7);

84 SIPA, Tužilaštvo BiH, relevantna entitetska tužilaštva i policija;

mogućnost staratelju da može zatražiti besplatnu pravnu pomoć, fizičku pomoć, koja se pruža u suradnji sa lokalnom policijom, i socijalnu zaštitu.⁸⁵ Centri za socijalni rad (CSR) imaju obavezu osigurati žrtvama zaštitu, brigu i smještaj, finansijsku pomoć, savjetodavnu pomoć, terapijski tretman, profesionalnu pomoć uključivanjem u program resocijalizacije, kao i zaštitu djece.⁸⁶

Dijete žrtva i svjedok žrtva tretiraju se kao djeca bez roditeljskog staranja ili djeca koja su zanemarena ili bez nadzora, bez obzira na njihov porodični status.

Osnovni oblici zaštite uspostavljeni ovim Pravilima su: fizička zaštita, zaštita privatnosti i identiteta, pravna pomoć, socijalna (obrazovanje i resocijalizacija) i zdravstvena zaštita, kao osiguravanje elementa neophodnih za odgovarajuću individualnu zaštitu i pomoć žrtvama i svjedocima žrtvama.

Kako Pravila ne prave razliku između vrste iskorištavanja i spola žrtve, ista zaštita se pruža svakoj osobi koja je identificirana kao potencijalna žrtva trgovine ljudima. Očigledno je da su potrebe muškaraca žrtava radne eksploatacije drugačije od onih koje imaju žene žrtve seksualnog iskorištavanja. Teško je ocijeniti koji efekat ima referalni mehanizam na trgovinu u svrhu radne eksploatacije u BiH, zbog nedostatka zvaničnih podataka o primjeni referalnog mehanizma na potencijalne žrtve trgovine ljudima u svrhu radne eksploatacije.

---

85 Pravila o zaštiti žrtava i svjedoka žrtava trgovine ljudima u BiH ("Službeni list BiH", broj: 66/07, član 12);

86 Ibid., član 12;

IV. Primjeri trgovine ljudima u svrhu radne eksploatacije u Bosni i Hercegovini

U sljedećem dijelu bit će predstavljeno nekoliko slučajeva iz Bosne i Hercegovine, kao i jedan slučaj iz Hrvatske, koji će poslužiti kao ilustracija na koji način se javlja trgovina ljudima u svrhu radne eksploatacije u praksi. Za bolje razumijevanje, treba istaknuti da u BiH nije provedena jedna sveobuhvatna studija o obimu i oblicima trgovine ljudima u svrhu radne eksploatacije. Međutim, jednom novijom studijom, u kojoj se istražuju pitanja trgovine odraslim muškarcima u Evropi, koja uključuje i BiH, izvještava se o tome da među najčešće zloupotrebe spadaju: dugo radno vrijeme, povrede i zdravstveni problemi, uskraćivanje medicinske pomoći, loši uvjeti života, ograničen i loš kvalitet ishrane, niska ili nikakva plaća, lišavanje ili ograničavanje slobode, kao i psihičko, fizičko i seksualno iskorištavanje.⁸⁷ U ovoj studiji se, također, zaključuje da su i muškarci i žene, koji su predmet trgovine u svrhu radne eksploatacije, podvrgnuti širokom dijapazonu sličnih zloupotreba i iskorištavanja, iako se u nekim istraživanjima tvrdi kako su žene više izložene iskorištavanju i većoj opasnosti da postanu žrtve prisilnog rada, nego muškarci.

Izvještaj državnog koordinatora za trgovinu ljudima BiH, iz 2010. godine, ukazuje na različite oblike eksploatacije radne snage, uključujući prosjačenje i prisilni rad u poljoprivrednom i građevinskom sektoru.⁸⁸ Najistaknutiji problem je prosjačenje, većinom u romskim zajednicama, što se u Izvještaju objašnjava kao posljedica složenijih ekonomskih i socijalnih prilika u BiH. U Izvještaju se opisuju određeni slučajevi organiziranog prosjačenja, u kojima organizatori ostvaruju znatnu materijalnu dobit na nezakonit način.

U tekstu, koji slijedi, predstavljeni su slučajevi, koji sadrže pokazatelje trgovine ljudima u svrhu eksploatacije radne snage. Usprkos indikacijama da je trgovina ljudima u svrhu eksploatacije radne snage u porastu, vrlo mali broj slučajeva identificiran je u BiH.

---

87 USAID: Trafficking of Adult Men in the Europe and Eurasia Region, septembar 2010. godine;

88 Izvještaj od 2010. godine usvojilo je Vijeće ministara BiH, u julu 2011. godine.

Primjer 1: Trgovina u svrhu eksploatacije radne snage

Sud BiH je, 2007. godine, donio osuđujuću presudu protiv Z.A. zbog trgovine ljudima u svrhu eksploatacije radne snage. Ovo je bila prva presuda u vezi sa trgovinom ljudima u svrhu eksploatacije radne snage u BiH.

Z.A. je u Trebinju, od augusta 2006. do 20. decembra 2006. godine, koristio težak položaj u kojem su se nalazile osobe M.Z. i njegova nevjenčana supruga E.T., koja je bila nezaposlena i bolesna, kako bi time ostvario finansijsku korist i tjerao ih na prosjačenje, tako što ih je svako jutro vozio svojim plavim vozilom iz Bileće, gdje su boravili u iznajmljenom stanu, u Trebinje, gdje su prosili po kafićima, stanovima, restoranima, pijacama i drugim mjestima. Isto tako, odvezio ih je u druge gradove u Republici Srpskoj; u Gacko, Foču i Zvornik, gdje su osumnjičenom oboje, pod prijetnjom fizičke sile, morali predati ono što bi dobili, ponekad u iznosima i do 100 KM; na taj način su, za pet mjeseci, ukupno zaradili oko 4.000,00 KM, što su predali osumnjičenom, pod prijetnjom fizičke sile. Na taj način je on, prijeteći silom i koristeći težak položaj ovih osoba, a u namjeri ostvarivanja dobiti i u cilju eksploatacije radne snage, postupio na krajnje nehuman i ponižavajući način,

čime je

osumnjičeni Z.A., počinio krivično djelo trgovine ljudima, iz člana 186 stav 1 KZ BiH.

Z.A. je osuđen za krivično djelo trgovine ljudima u svrhu eksploatacije radne snage i kažnjen je kaznom od šest mjeseci zatvora. Vozilo, korišteno prilikom vršenja krivičnog djela, oduzeto je; on je oslobođen obaveze da plati troškove krivičnog postupka. Ovaj slučaj predstavlja pozitivan primjer krivičnog gonjenja u BiH. Kada se primijene pokazatelji MOR-a, jasno se vidi da je osumnjičeni iskoristio težak položaj žrtava i njihovo zdravstveno stanje, kako bi ih natjerao na prisilni rad, tj. prosjačenje. Iako je prosjačenje, kao takvo, samo po sebi nezakoniti oblik rada, definiran kao prekršaj, po relevantnim zakonima u BiH, tužilac je odlučio da u obzir uzme druge elemente djela, i kvalificira ovakvo ponašanje, kao trgovinu ljudima.

Primjer 2: Eksploatacija radne snage migranata

U drugom predmetu, pred Sudom BiH, okrivljeni A.A. osuđen je zbog trgovine ljudima u svrhu eksploatacije radne snage.

Činjenice pokazuju da je A.A., u periodu između 2006. i 2009. godine, sa povremenim prekidima, na teritoriju Posavine i u Tuzlanskom kantonu, koristio I.H., hrvatskog državljanina i osobu bez prijavljenog boravišta u BiH i nesposobnog da se sam brine o sebi, dao spomenutoj osobi, smještaj u svojoj kući i fizički ga zlostavljao i iskorištavao, tjerajući ga da prosi i obavlja teške fizičke poslove na smetljištima. U cilju stjecanja nezakonite dobiti, poput novca od prosjačenja i prikupljanja sekundarnih sirovina, prvenstveno starog željeza (koje je I.H. morao donositi svakog dana tokom navedenog perioda), optuženi ga je prodao osobi pod imenom B.Š., u augustu, time otplativši zaostali dug za automobil, koji je ranije kupio.

Prema tome, iskoristivši bespomoćnost ove osobe, on je vrbovao i pružio smještaj osobi, kako bi je iskoristio, natjerao na prisilni rad i druge usluge,

čime je

počinio krivično djelo trgovine ljudima iz člana, 186 stav 1 KZ BiH.

Sud je izrekao presudu na temelju Sporazuma o priznanju krivnje i osudio optuženog na 11 mjeseci zatvora – uvjetno tri godine. U vezi s odlukom o izrečenoj krivičnoj sankciji, sud je uzeo u obzir priznanje, sadržano u Sporazumu o priznanju krivnje, suradnju sa tužilaštvom, kao i činjenicu da je optuženi bio lošeg imovinskog stanja, bez zaposlenja, i da nije bio ranije osuđivan. Ovaj slučaj predstavlja ilustraciju opasnosti od trgovine ljudima, kojoj su izloženi ilegalni imigranti.

Sud je u presudi posebno uzeo u obzir činjenicu da oštećeni, I.H. ima prebivalište u Republici Hrvatskoj i da bi zato njegovo pojavljivanje pred ovim sudom bilo znatno otežano ili skoro nemoguće. Ovo je bio dodatni argument da Sud prihvati Sporazum o priznanju krivnje. Zbog nedostatka informacija teško je donijeti konačan zaključak, ali čini se da je Sud navedeno smatrao odlučujućim faktorom prilikom ocjene Sporazuma, mada u isto vrijeme u sudskom spisu nema ništa što bi ukazivalo da je žrtvi ponuđena prilika da svjedoči.

Primjer 3: Radna eksploatacija – prosjačenje djece

U novijem predmetu, B.P. iz Gradačca, Sud BiH potvrdio je optužnicu protiv jedne osobe za trgovinu ljudima, s otežavajućim okolnostima.⁸⁹

Činjenice ukazuju na maloljetnu P.A., koja se nalazi u teškoj finansijskoj situaciji. Njena majka se udala za B.P., njenog očuha, koji ju je primio u svoj dom. Tokom tog vremena, očuh je iskoristio njen položaj i tjerao je da prosi. Očuh se prethodno dogovorio sa još dvije druge osobe (jednim muškarcem i jednom ženom), koje su živjele na drugoj lokaciji, da im proda djevojčicu. Zauzvrat, za nju je primio 400 KM. Ove dvije osobe su je odvele, iskoristile njen položaj i natjerale da živi u vanbračnom odnosu sa njihovim sinom, u kući u kojoj je sada boravila. Tokom tog perioda djevojčica je, također, prisiljavana da prosi i radi na smetljištu. Kada god je pokušavala pobjeći, njen očuh bi je našao, fizički i psihički maltretirao i vraćao onim dvjema osobama, kojima je bila prodana,

čime je

on počinio krivično djelo trgovine ljudima, iz člana 186 stav 2 KZ BiH

Ovaj slučaj obuhvata prosjačenje djece, kao jedan od oblika eksploatacije radne snage. Prisilno prosjačenje djece smatra se oblikom iskorištavanja, a u novije vrijeme smatra se i jednim oblikom ropske potčinjenosti i suvremenog ropstva. Najnovijim izvještajem *Begging for Change* (Prošenje za promjenu) o prisilnom prosjačenju djece, koji je u aprilu 2009. godine, objavio Anti-Slavery International, razmatraju se slučajevi prisilnog prosjačenja djece u Albaniji, Grčkoj, Senegalu i Indiji.⁹⁰ U ovom izvještaju daje se jasna slika složenih sistema pripreme i obrazaca ponašanja, kojima se zatvaraju djeca u krug eksploatacije, u kojem su prisiljena prositi za članove porodice. Prosjačenje djece pojava je koja uveliko opterećuje društvo BiH. Nedavni izvještaj Ureda ombudsmana BiH⁹¹ ukazuje na veličinu ovog problema i moguće načine rješavanja. Čini se da činjenice u ovom slučaju potvrđuju rezultate istraživanja, navedene u gornjem dijelu teksta. Primjena pristupa, koji se zasniva na ljudskim pravima, zahtijevala bi, u ovom slučaju, individualiziranu ocjenu potreba žrtve, u kojoj bi interes djeteta bio vodeći princip u pružanju kratkoročne i dugoročne pomoći.

89 Nakon što je ovaj rad napisan, Sud BiH je donio oslobađajuću presudu, 28. septembra 2011. godine, u prvostepenom postupku.

90 Anti-Slavery International, *Begging for Change*, april 2009. godine;

91 Ombudsmani za ljudska prava u BiH, 2. Godišnji izvještaj za 2010. godinu, dostupno na: http://www.ombudsmen.gov.ba/materijali/publikacije/GI2010/Annual_Report2010.pdf

Primjer 4: Radna eksploatacija – odrasli radnici u inozemstvu

U predmetu, koji obuhvata preko 600 radnika iz Srbije, BiH i Makedonije, koji su se našli u Azerbejdžanu, u uvjetima koji bi se mogli smatrati prisilnim radom, još uvijek nema optužnice u BiH.⁹² Informacije, date u ovom tekstu, potječu iz Izvještaja koji je pripremila ASTRA, srbijanski NVO.

Građevinska firma SerbAz Project Construction LLC (u daljnjem tekstu SerbAz), dovela je radnike u Azerbejdžan sa turističkim vizama, kako bi radili na gradilištima. Projekte je finansirala Vlada Azerbejdžana. Radnici su primali samo 2 do 3 USD po satu, iako im je, originalnim ugovorom sa poslodavcem, bilo obećano 6 do 7 USD. Isplate su, u maju 2009. godine, u potpunosti obustavljene, a oni su, navodno, radili 12 sati na dan; bili su smješteni u pretrpanim i neadekvatnim prostorima i izloženi fizičkim i verbalnim prijetnjama i kaznama. Bilo je prilika u kojima su prisiljavani da rade 36 sati zaredom.

Imali su ograničenu slobodu kretanja, trebali su dozvolu da napuste kuću u kojoj su boravili. Nije im ukazivana nikakva medicinska pomoć u slučaju ozljeda na gradilištu. Dvojica od ovih radnika su, kako se saznaje, umrli. Radnike je u Azerbejdžan dovela privatna agencija, koja je, za njihov angažman, naplatila 600 USD po osobi i oduzela im pasoše, koje nikad nije vratila. Većina radnika je sama platila turističke vize. Nakon toga, nisu im izdate dozvole boravka ili radne dozvole, što im je bilo obećano da će biti urađeno u roku od 30 dana po dolasku, tako da je njihov boravak u Azerbejdžanu bio nezakonit.⁹³

Kao što je već ranije navedeno u ovom radu, eksploatacija može početi vrlo rano, u procesu kada potencijalni migranti plaćaju usluge za izdavanje viza. Radnici ih često plate, kao i druge usluge, a da ih nikada ne dobiju. Čini se da je to bio i slučaj sa radnicima iz BiH. Veliki broj njih platio je dodatnu sumu novca za vize osobi, koja ih je „angažirala“. Međutim, po dolasku su morali ponovno platiti turističke vize, a velikoj većini njih, obećane dozvole boravka i radne dozvole, nisu nikad realizirane. (Astra et al. 2009).

Radnici su, također, navodili dužnički rad, kao uobičajeni oblik kontrole i iskorištavanja. Poslodavci se često koriste kamatama, kako bi uvećali dugovanja, ili novčanim kaznama, prekršajima i pretjeranim cijenama smještaja, hrane, prijevoza, i sl. Radnicima su mogle biti izricane kazne u vezi sa radom, ili, jednako lako, za prekršaje u vezi s drugim oblicima pomoći ili usluga, koje im pruža poslodavac, poput smještaja, kao što je predstavljeno u dijelu koji slijedi:

---

92 Never work alone Trade Unions and NGOs joining forces to combat Forced Labour and Trafficking in Europe str. 27;

93 Podaci koji su navedeni, preuzeti su iz Izvještaja koji je izradio NVO-o Astra iz Srbije, u vezi sa situacijom sa radnicima koji su bili u Azerbejdžanu.

Dva radnika radila su u noćnoj smjeni na presi za savijanje lima. Unijeli su materijal i spremili se za „vintanje“, jer su već potrošili svu sirovinu. [sic]. U tom trenutku u radionicu je ušao R. Lj. i vidio ih kako stoje i razgovaraju. Odmah je rekao kako ništa ne rade, da im je smjena završena i da mogu napustiti radionicu i ići kući. Dodatno je svakog od njih kaznio sa 500 USD. Rekao im je da dođu u jutarnju smjenu sljedećeg dana i da će raditi kao pomoćni radnici [sic], što se manje plaća. Ova dva radnika pokušala su, uz posredovanje jednog od šefova, da budu vraćeni na stara radna mjesta, ali ih je R. Lj. odmah vratio na pomoćne poslove na kojima su ostali, sve dok nisu otišli kući. (Astra et al. 2009, 15)

U slobodno vrijeme, jedan radnik je zaspao i ostavio odjeću na krevetu. Lipovac je ušao u spavaonicu i kaznio ga sa 50 USD zato što je ostavio tamo odjeću, iako nije bilo drugog mjesta na koje bi je mogao ostaviti. Drugi jedan radnik je okačio košulju na krevet, jer nije bilo mjesta u ormaru, i također je kažnjen sa 50 USD. (Astra et al. 2009, 15)

Radnici iz Azerbejdžana, također, tvrde da su bili strogo novčano kažnjavani, ako se ne bi držali pravila, čak i pravila koja su se odnosila na slobodno vrijeme radnika; u nekim slučajevima, pravila su se tako često mijenjala, da su postala proizvoljna. Tabela u tekstu koji slijedi, pokazuje i druge primjere novčanih kazni, koje su dobijali radnici iz BiH, koji su bili zaposleni u građevinarstvu, u Azerbejdžanu.

Propust	Novčana kazna
Nepravilno spremljen krevet Ostavljanje ličnih stvari u spavaonici Neskidanje cipela i neobuvanje papuča pri ulasku u spavaonicu Korištenje toaleta izvan spavaonice	50 USD
Nepodnošenje izvještaja na kraju radnog dana Korištenje toaleta više od dva puta tokom smjene Uzimanje ručka preko reda u kantini Prekidanje rada na jedan minut Napuštanje radionice jedan minut ranije (dva minuta = 200 USD) Kašnjenje po dolasku iz grada ili trgovine (uključujući i slobodnim danima) Ponovljeno korištenje zabranjenog toaleta	100 USD
Ogovaranje uprave kompanije	USD 200
Konzumiranje alkohola u slobodnim satima (čak i malih količina, naprimjer, 1 pivo) Odbijanje testa na alkohol Odbijanje prekovremenog rada Spavanje kada nije vrijeme za spavanje Raniji raskid „ugovora“ Nepoštivanje vremena u „dozvoli za izlazak“ Izlazak bez dozvole	USD 500

Izvor: Astra et al. 2009, 16

Veliki broj žrtava radije bi ostao u situaciji u kojoj ih se iskorištava, nego što bi se vratili kući praznih ruku. Od onih koji se vrate, mnogi jedva čekaju da ponovno odu u inozemstvo i potraže posao.⁹⁴ U Izvještaju NVO-a *Astra* iz Srbije, navodi se, kako su sve osobe iz Srbije žrtve iskorištavanja u Azerbejdžanu, htjele ponovno otići u inozemstvo u potrazi za poslom.⁹⁵ Međutim, *Astra* je navela da su muškarci više zainteresirani da im se pruži pomoć u provjeri takvih ponuda za posao i čini se da izbjegavaju one ponude, koje djeluju najrizičnije. Slučaj, koji smo ovdje prikazali, ukazuje na zabrinjavajuću činjenicu da je veliki broj radnika otišao na rad u inozemstvo, a da nisu obavijestili nadležne institucije. Nadležne institucije su: Agencija za rad i zapošljavanje BiH i Ministarstvo vanjskih poslova BiH. Iako radnici, po zakonu, nisu bili obavezni obavijestiti ove institucije, bilo bi dobro da su to uradili. Međutim, sami radnici nisu bili svjesni rizika da mogu postati žrtve trgovine ljudima, ili prisilnog rada. Ipak, nijedan od radnika nije identificiran kao potencijalna žrtva trgovine ljudima, te, prema tome, nijedan od njih nije primio nikakvu pomoć kroz referalni mehanizam.

Primjer 5: Općinski sud u Sarajevu – eksploatacija radne snage i seksualno iskorištavanje

U predmetu S.A., Tužilaštvo Sarajevskog kantona, podiglo je optužnicu zbog spolnog odnosa sa nemoćnom osobom, u skladu sa KZ FBiH. Ove činjenice odnose se na događaje, koji su se desili u aprilu 2007. godine: optuženi je prišao žrtvi i, iskoristivši njenu psihičku bolest, ponudio joj brak, odveo je tamo gdje on stanuje i imao više puta spolni odnos s njom. Zatim ju je odveo u Mostar, u svrhu prosjačenja, držao je u porodičnoj kući i ponovno imao spolni odnos s njom. Nakon što je vidio potjernicu, koju je izdao Kantonalni MUP, vratio ju je kući.

Žrtva pati od šizofrenije i njeno psihičko stanje ne dozvoljava joj da shvati posljedice svojih radnji.

Ovaj slučaj ilustracija je neadekvatnog zakonskog okvira u FBiH; njime se ne priznaju drugi vidovi iskorištavanja, izuzev prostitucije. Optuženi nije optužen za navođenje na prostituciju, kao što je predviđeno Krivičnim zakonom FBiH, jer činjenice ukazuju na to da je on koristio žrtvu za vlastite ciljeve i nije iskorištavao žrtvu da pruža seksualne usluge drugim osobama. Poređenjem prethodno citiranog primjera 2, koji je procesuiran pred Sudom BiH, kao trgovina ljudima, ovaj predmet se razlikuje od predmeta S.A., samo po činjenici da je žrtva bila muškarac (prethodni

94 Informacije prikupljene kroz razgovor sa muškarcem iz BiH, koji je bio eksploatiran, i koji se vratio kući.

95 Vidi: ref. 68.

slučaj) i nije se pozivalo na seksualno iskorištavanje. U primjeru 2, kao i u gornjem primjeru, optuženi je iskoristio bespomoćan položaj žrtve, fizički je zlostavljao, prisiljavao na prosjačenje i težak rad po smetljštima.

Jedna od mogućnosti u takvim slučajevima je da se predmet uputi Tužilaštvu BiH, kako bi se adekvatno izvršila pravna kvalifikacija i izbjegla pravna kvalifikacija, kojom se pogrešno tumači ono što je pretpjela žrtva. Ukupna pravna kvalifikacija, koja dolazi u obzir, uključivala bi krivično djelo trgovine ljudima u stjecaju sa krivičnim djelom, spolni odnos sa bespomoćnom osobom.

Primjer 6: Eksploatacija jednog državljanina Bosne i Hercegovine u Hrvatskoj

S.B. je mladić iz BiH.⁹⁶ Imao je težak život i radio je na teškim poslovima od svoje dvanaeste godine, kako bi preživio. Jedan prijatelj ga je, 2008. godine, pozvao da dođe u Hrvatsku, kako bi čuvao ovce i obavljao druge poslove, za kojima se ukaže potreba. Prijatelj mu je poslao 100 eura za putne troškove, novac koji je S.B. trebao kasnije vratiti. Nakon dva mjeseca rada, S.B. nije primio dogovorenu plaću. Odlučio se vratiti kući.

Nakon izvjesnog vremena, kontaktirao ga je prijatelj i rekao kako mu duguje još novaca za posao, koji je obavio. Ponovno mu je poslao 100 eura za putne troškove, nakon čega je S.B. odlučio otići u Hrvatsku. Po dolasku na autobusku stanicu, sačekao ga je prijateljjev brat, što se S.B. učinilo neobičnim. Nakon mjesec dana, oduzet mu je pasoš i nije primio nikakav novac za posao koji je obavio. Sve vrijeme je bio pod nadzorom i nije mogao nigdje ići bez pratnje. Bio je smješten u nehumanim uvjetima, bez struje, vode i toaleta. Hranu je dobijao samo u rijetkim prilikama. Za to vrijeme su ga fizički i psihički zlostavljali; nekoliko puta je bio pretučen.

Nakon toga, odlučio je domoći se svojih dokumenata. Nekoliko dana kasnije, uspio je ponovno doći do dokumenata, ali ne i novca, koji je zaradio. Nakon što mu je prijatelj zaprijetio da će ga ubiti, S.B. je odlučio slučaj prijaviti policiji. Nakon prijave policiji, proveo je nekoliko mjeseci u skloništu za odrasle žrtve trgovine ljudima. Poslije toga je, pod mjerama sigurnosti, vraćen u BiH.

Kao što prethodno istraživanje pokazuje,⁹⁷ radnici migranti posebno su izloženi riziku od trgovine ljudima, u svrhu radne eksploatacije. Čak i u situacijama u kojima proces migracije otpočinje zakonitim angažiranjem, to ne isključuje mogućnost da osoba

96 Činjenice u ovom slučaju uzete su iz publikacije: *Trafficking in Human Beings in Republic of Croatia: Assessment with special focus on labour exploitation*, International Centre for Migration Policy Development (ICMPD), 2010. godine;

97 USAID: *Trafficking of Adult Men in the Europe and Eurasia Region*, septembar 2010. godine;

postane žrtva trgovine ljudima. Angažiranje je izvršeno putem prijateljskih veza, a žrtva je trebala raditi za novac, koji je dobila za putne troškove. Nije bilo nikakvog zvaničnog ugovora, niti bilo kakvog dokumenta, koji bi potvrdio zapošljavanje. Sve ovo su poznati načini vrbovanja. Prijetnja fizičkim nasiljem ili smrću, uobičajeno je sredstvo prinude, u lancu trgovine ljudima. Držanje osobe u takvim uvjetima, postignuto je oduzimanjem putnih isprava.

Zvanični statistički podaci o žrtvama trgovine ljudima pokazuju da većina žrtava trgovine ljudima, u svrhu radne eksploatacije, dolazi u BiH iz susjednih država.⁹⁸ Geografska blizina, sličnost kulture i jezika, odsustvo stroge kontrole granica, sve su to faktori koje treba uzeti u obzir; regionalna suradnja od ključne je važnosti u borbi s ovim nedostacima. Također, teška ekonomska i socijalna situacija u BiH može rezultirati time da određeni broj osoba zatraži posao izvan države. Ovi faktori doprinose velikoj ponudi jeftine radne snage, kada su radnici spremni prihvatiti i manje povoljne uvjete rada. Kako još uvijek nema nikakvih većih napora u pogledu zaštite ovih radnika, ni upozorenja na rizik da mogu postati žrtve trgovine ljudima, potrebno je uspostaviti bolji kontakt sa mogućim ekonomskim migrantima.

V. Zaključci

Trgovina ljudima u svrhu radne eksploatacije postoji u BiH i nadležni organi vlasti obavezne su poduzeti potrebne korake, kako bi spriječili ovu vrstu kriminalne aktivnosti, krivično gonili počinioce i zaštitili žrtve. Svrha ovog rada nije pružanje sveobuhvatnih zaključaka u vezi sa prirodom i obimom trgovine ljudima u svrhe radne eksploatacije. Međutim, u tekstu koji slijedi, navedeni su problemi, koji se moraju razmotriti na putu BiH u borbi protiv trgovine ljudima, u svrhu radne eksploatacije.

Prema Izvještaju državnog koordinatora za borbu protiv trgovine ljudima za 2010. godinu, najprisutniji oblik radne eksploatacije je prosjačenje djece. U prošlosti, problem djece, koja žive i rade na ulici, nije bio kvalificiran kao trgovina ljudima. Postoje povremeni izvještaji, opservacije i vijesti u medijima, kako djeca rade cijeli dan na ulici i tako zarađuju, međutim, neka ozbiljnija intervencija nadležnih institucija i službi, je izostala.

Donosioci odluka trebaju razmotriti:

1. Postupanje sa djecom, koja žive i rade na ulici, kao mogućim žrtvama trgovine ljudima. Ovo je pitanje za sve nadležne institucije, uglavnom za sistem socijalne zaštite. Djeca koja prose, obično ne idu u školu i često ih zlostavljaju odrasli.
2. Unapređivanje pomoći na terenu, koja bi bila usmjerena na potencijalne radnike migrante, kako bi ih obavijestili o rizicima i opasnostima da postanu žrtve trgovine ljudima i dali im informacije šta da rade, ako se nađu u takvoj situaciji.
3. Pružanje posebne pažnje individualnom pristupu u ocjenjivanju potreba svake žrtve pojedinačno, naročito u slučaju djece i odraslih muškaraca, koji su žrtve trgovine ljudima.
4. Uključivanje inspekcija rada u državne referalne mehanizme i u odgovarajuća tijela za nadzor, poput regionalnih timova za monitoring.

S obzirom na to da je trgovina ljudima u svrhu radne eksploatacije manje vidljiva od drugih oblika trgovine ljudima, preporučuje se da relevantni akteri imaju i sposobnosti i kapacitete za identifikaciju potencijalnih slučajeva eksploatacije radne snage, kako bi se žrtvama pružila zaštita, a počinioci bili kažnjeni. Borba protiv trgovine ljudima zahtijeva multidisciplinarni pristup i koordinaciju svih napora koji se ulažu. BiH ima uspostavljen mehanizam koordinacije i nadležnosti institucija.

5. Unapređivanje i pojednostavljivanje procedura za efikasno rješavanje problema trgovine ljudima. Osim toga, potrebno je uložiti više napora i resursa u mehanizam koordinacije, kako bi ovaj sistem bolje reagirao na potrebe žrtava, bez obzira na njihov spol, starosnu dob ili socijalni status.

Kako trgovina ljudima u svrhu eksploatacije radne snage obuhvata kršenje radnih prava, potrebno je podići nivo svijesti inspektora rada o samoj pojavi trgovine ljudima, radi jačanja njihove sposobnosti prepoznavanja potencijalnih žrtava te trgovine.

6. Rješavanje pitanja različitih oblika eksploatacije radne snage u svakom strateškom dokumentu, koji se bavi migracijom, radnim pravima i integracijom stranih radnika i njihovih porodica. Osim toga, oni koji donose političke odluke u FBiH trebali bi razmotriti donošenje novog zakona o zapošljavanju stranaca, koji bi bio usuglašen sa Zakonom o kretanju i boravku stranaca i azilu, i na taj način omogućiti jedan sveobuhvatan i koherentan pravni okvir.
7. Provedba detaljnijeg istraživanja profila žrtava i počinitelja i specifičnih karakteristika trgovine ljudima u svrhu eksploatacije radne snage.

Rezultati ovog rada ne ukazuju kako organizirani kriminal predstavlja uobičajenu formu trgovine ljudima u svrhu radne eksploatacije u BiH. Na temelju dostupnih informacija, čini se kako su najčešće počinioci ovog krivičnog djela pojedinci, i kako je glavni cilj stjecanje vlastite materijalne koristi. Slučajevi iz BiH obično uključuju državljane BiH, a povremeno su žrtve trgovine ljudima osobe iz susjednih država. U ovom radu nije prepoznato postojanje bilo kakvih aktivnosti organa vlasti, kojima bi se radnicima migrantima pružila sigurnost ili dale informacije o riziku da postanu žrtve trgovine ljudima.

Iako je krivičnim zakonima u BiH predviđena zaštita radnika kroz odredbe o kršenju radnih prava, odredba o trgovini ljudima bit će relevantna jedino, ako su i drugi sastavni elementi suštine ovog djela prisutni. U svakom slučaju, konačna kvalifikacija ovisi o okolnostima svakog pojedinačnog slučaja, i potrebno je biti svjestan njihove uzajamne veze.

Praktičari trebaju razmotriti:

Usmjeravanje posebne pažnje na pravilnu ocjenu postojanja ili nepostojanja pristanka prilikom identifikacije slučajeva trgovine ljudima u svrhu radne eksploatacije. Sve dok se ovo krivično djelo javlja u svrhu eksploatacije (pomoću činjenja i sredstava koja potpadaju pod definicije UNCTOC-a i Konvenciju Vijeća Evrope), pitanje pristanka žrtve iskorištavanja postaje nevažno. Osim toga, element sredstva je nevažan, kada su žrtve zločina mlađe od osamnaest (18) godina, jer se smatra da do tada nisu dostigli dovoljan nivo psihofizičke zrelosti.

Oblast, koja predstavlja razlog za zabrinutost, efikasnost je referalnog mehanizma za žrtve trgovine ljudima u svrhu radne eksploatacije. Dostupnost pomoći i pravna pomoć su, izgleda, slabe tačke. U jednoj novijoj studiji ukazuje se na nekoliko faktora, koji mogu doprinijeti procesu identifikacije:⁹⁹ radnici koji se deportiraju kao ilegalni imigranti, predrasude zasnovane na splonjoj pripadnosti i poznati tipovi žrtava (žene

---

99 USAID: Trafficking of Adult Men in Europe and Eurasia, str. 7;

i djeca, kada je riječ o seksualnom iskorištavanju). Ove faktore potrebno je uzeti u obzir, kako bi se razumjelo zbog čega je eksploatacija radne snage manje primjetna od drugih oblika eksploatacije.¹⁰⁰

Donosioci odluka i praktičari trebaju razmotriti:

Poseban oprez prilikom kvalifikacije činjenica, pod uvjetom da je trgovina ljudima, kao kršenje radnih prava, također, regulirana zakonom, kao krivično djelo. Potrebno je razmotriti elemente bića krivičnog djela, kojima se krše prava, koja proizilaze iz radnog odnosa i trgovine ljudima, kako bi se neko krivično djelo ispravno kvalificiralo.

Podaci, koji su bili na raspolaganju za ovaj rad, ne ukazuju na veliki broj predmeta eksploatacije radne snage, koji su procesuirani. Potrebno je, također, u obzir uzeti i sivu zonu u procjeni postojanja eksploatacije radne snage. Teoretski govoreći, teško je napraviti razliku između trgovine ljudima u svrhu radne eksploatacije, prisilnog rada i ilegalnog zapošljavanja ili kršenja radnih prava. Ovo je još teže učiniti u praksi. Kako bi se osiguralo da pojam trgovine ljudima postoji i u krivičnim zakonima, osim utvrđivanja prisilnog rada kao svrhe, potrebno je, također, uspostaviti i činjenje i sredstva, kao elemente bića krivičnog djela trgovine ljudima. Ovo, praktično, znači da, čak i kada postoje neki od elemenata prisilnog rada, mora postojati i čin koji obuhvata vrbovanje i sredstva, a počinitelj mora imati namjeru da izvrši konkretno djelo.

---

100 UNODC Global report, str. 51;

Aneks 1: Međunarodna organizacija rada: pokazatelji

MOR: Pokazatelji trgovine odraslim osobama u svrhu eksploatacije radne snage

POKAZATELJI VRBOVANJA PRIJEVAROM

Jaki	Srednji	Slabi
<i>Prevareni u vezi sa prirodnom posla ili lokacijom</i>	<i>Prevareni u vezi s uvjetima prostitucije</i> <i>Prevareni u vezi sa sadržajem i zakonitošću ugovora o radu</i> <i>Prevareni u vezi sa sjedinjavanjem s porodicom</i> <i>Prevareni u vezi s uvjetima stanovanja i života</i> <i>Prevareni u vezi sa zakonitim dokumentima ili stjecanjem zakonitog statusa migranta</i> <i>Prevareni u vezi s uvjetima putovanja i vrbovanja</i> <i>Prevareni u vezi sa zaradom</i> <i>Prevareni u vezi s obećanjima o braku ili usvajanju</i>	<i>Prevareni u vezi s obrazovnim mogućnostima</i>

POKAZATELJI PRINUDNOG VRBOVANJA

Jaki	Srednji	Slabi
<i>Otmica, prisilni brak, prisilno usvajanje ili prodaja žrtve</i> <i>Dužnički rad</i> <i>Prijetnja nasiljem nad žrtvom</i> <i>Nasilje nad žrtvama</i>	<i>Oduzimanje dokumenata</i> <i>Izolacija, ograničavanje slobode ili nadziranje</i> <i>Prijetnja prijavljivanjem vlastima</i> <i>Prijetnja da će istinu saznati porodica, zajednica ili javnost</i> <i>Nasilje nad porodicom (prijetnje ili stvarno nasilje)</i> <i>Zadržavanje novca</i>	–

POKAZATELJI VRBOVANJA ISKORIŠTAVANJEM TEŠKOG POLOŽAJA ŽRTVE

Jaki	Srednji	Slabi
–	<p>Iskorištavanje teške porodične situacije</p> <p>Iskorištavanje nezakonitog statusa</p> <p>Iskorištavanje nedostatka obrazovanja (nepoznavanje stranog jezika)</p> <p>Iskorištavanje nedostatka informacija</p> <p>Kontrola eksploatatora</p> <p>Poteškoće u prošlosti</p> <p>Poteškoće u organiziranju putovanja</p> <p>Ekonomski razlozi</p> <p>Lažne informacije o zakonu, stavu vlasti</p> <p>Lažne informacije o uspješnoj migraciji</p> <p>Porodična situacija</p> <p>Lična situacija</p> <p>Psihička i emocionalna ovisnost</p> <p>Odnos sa vlastima/pravni status</p>	<p>Iskorištavanje kulturnih/vjerskih uvjerenja</p> <p>Opći kontekst</p> <p>Poteškoće u prošlosti</p> <p>Poteškoće u organiziranju putovanja</p>

POKAZATELJI EKSPLOATACIJE

Jaki	Srednji	Slabi
<p>Prekomjerni broj radnih dana ili sati</p>	<p>Loši uvjeti života</p> <p>Opasnosti na radu</p> <p>Niska ili nikakva plaća</p> <p>Nepoštivanje zakona ili potpisnog ugovora</p> <p>Nepostojanje socijalne zaštite (ugovor, socijalno osiguranje, i sl.)</p> <p>Vrlo loši radni uvjeti</p> <p>Manipuliranje naknadama za rad</p>	<p>Nepostojanje pristupa obrazovanju</p>

POKAZATELJI PRINUDE NA ODREDIŠTU

Jaki	Srednji	Slabi
<p>Oduzimanje dokumenata</p> <p>Dužnički rad</p> <p>Izolacija, ograničavanje slobode ili nadziranje</p> <p>Nasilje nad žrtvama</p>	<p>Prisiljavanje na nezakonite/kriminalne aktivnosti</p> <p>Silom nametnuti zadaci ili klijenti</p> <p>Prisiljavanje na postupanje protiv kolega/suradnika</p> <p>Prisiljavanje na negovorenje istine vlastima, porodici, itd.</p> <p>Prijetnja prijavljivanjem vlastima</p> <p>Prijetnja nametanja još težih radnih uvjeta</p> <p>Prijetnja nasiljem nad žrtvom</p> <p>Snažan utjecaj</p> <p>Nasilje nad porodicom (prijetnje ili stvarno nasilje)</p> <p>Zadržavanje naknade za rad</p>	<p>Prijetnje da će istinu saznati porodica, zajednica ili javnost</p>

POKAZATELJI ZLOUPOTREBE TEŠKOG POLOŽAJA NA ODREDIŠTU

Jaki	Srednji	Slabi
	<i>Ovisnost o eksploatatoru</i> <i>Teškoće življenja u nepoznatom okruženju</i> <i>Ekonomski razlozi</i> <i>Porodična situacija</i> <i>Odnos sa vlastima/pravni status</i>	<i>Poteškoće u prošlosti</i> <i>Lične karakteristike</i>

Međunarodna organizacija rada: pokazatelji trgovine djecom u svrh eksploatacije radne snage

Protokolom iz Palerma posebno se navodi da, u slučaju djece mlađe od 18 godina, nema potrebe za dokazivanjem postojanja “prijetnje ili upotrebe sile ili drugih oblika prinude, otmice, prijevare, obmane ili zloupotrebe moći ili položaja ugroženosti,” kako bi se utvrdilo djelo trgovine ljudima. Međutim, odlučeno je da se zadrže pokazatelji obmane, prinude ili zloupotrebe teškog položaja, kako bi se analizirala trgovina djecom, pomoću usuglašenih sredstava u Evropi.

POKAZATELJI VRBOVANJA PRIJEVAROM

Jaki	Srednji	Slabi
<p><i>Prevareni u vezi sa mogućnostima obrazovanja</i></p> <p><i>Prevareni u vezi sa prirodom posla, lokacijom ili poslodavcem</i></p>	<p><i>Prevareni u vezi s uvjetima rada</i></p> <p><i>Prevareni u vezi sa sadržajem ili zakonitošću ugovora</i></p> <p><i>Prevareni u vezi sa sjedinjavanjem porodice</i></p> <p><i>Prevareni u vezi s uvjetima stanovanja i života</i></p> <p><i>Prevareni u vezi sa zakonitim dokumentima ili stjecanjem statusa legalnog migranta</i></p> <p><i>Prevareni u vezi s uvjetima trgovanja i vrbovanja</i></p> <p><i>Prevareni u vezi sa zaradom</i></p> <p><i>Prevareni kroz obećanja braka ili usvajanja</i></p>	–

POKAZATELJI PRINUDNOG VRBOVANJA

Jaki	Srednji	Slabi
<p><i>Otmica, prisilni brak, prisilno usvajanje ili prodaja žrtve</i></p> <p><i>Dužnički rad</i></p> <p><i>Prijetnja silom nad žrtvom</i></p> <p><i>Nasilje nad žrtvom</i></p>	<p><i>Oduzimanje dokumenata</i></p> <p><i>Izolacija, ograničavanje slobode ili nadziranje</i></p> <p><i>Prijetnja prijavljivanjem vlastima</i></p> <p><i>Prijetnja da će istinu saznati porodica, zajednica ili javnost</i></p> <p><i>Nasilje nad porodicom (prijetnje ili stvarno nasilje)</i></p> <p><i>Zadržavanje novca</i></p>	–

POKAZATELJI ZLOUPOTREBE UGROŽENOG POLOŽAJA

Jaki	Srednji	Slabi
–	Iskorištavanje teške porodične situacije Iskorištavanje nezakonitog statusa Iskorištavanje nedostatka obrazovanja (nepoznavanje stranih jezika) Iskorištavanje nedostatka informacija Kontrola eksploatatora Poteškoće u prošlosti Poteškoće u organiziranju putovanja Ekonomski razlozi Lažne informacije o zakonu, stavu vlasti Lažne informacije o uspješnoj migraciji Porodična situacija Lična situacija Psihička i emocionalna ovisnost Odnos sa vlastima/pravni status	–

POKAZATELJI EKSPLOATACIJE

Jaki	Srednji	Slabi
Prekomjerni broj radnih dana ili sati	Loši uvjeti života Opasnosti na radu Niska ili nikakva plaća Nepoštivanje zakona ili potpisanog ugovora Nepostojanje socijalne zaštite (ugovor, socijalno osiguranje, i sl.) Vrlo loši radni uvjeti Manipuliranje naknadama za rad	–

POKAZATELJI PRINUDE NA ODREDIŠTU

Jaki	Srednji	Slabi
Oduzimanje dokumenata Dužnički rad Izolacija, ograničavanje slobode ili nadziranje Nasilje nad žrtvama	Prisiljavanje na nezakonite/kriminalne aktivnosti Silom nametnuti zadaci ili klijenti Prisiljavanje na postupanje protiv kolega/suradnika Prisiljavanje na negovorenje istine vlastima, porodici, itd. Prijetnja prijavljivanjem vlastima Prijetnja nametanja još težih radnih uvjeta Prijetnja nasiljem nad žrtvom Snažan utjecaj Nasilje nad porodicom (prijetnje ili stvarno nasilje) Zadržavanje naknade za rad	

POKAZATELJI ZLOUPOTREBE TEŠKOG POLOŽAJA NA ODREDIŠTU

Jaki	Srednji	Slabi
–	<i>Ovisnost o eksploatatoru</i> <i>Poteškoće u prošlosti</i> <i>Poteškoće življenja u nepoznatom okruženju</i> <i>Ekonomski razlozi</i> <i>Porodična situacija</i> <i>Lične karakteristike</i> <i>Odnos sa vlastima/pravni status</i>	–

